

UNIVERZITET U SARAJEVU - FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA PEDAGOGIJU

ISKUSTVA RODITELJA U PREVENCIJI DIGITALNOG NASILJA

Završni magistarski rad

MENTORICA:

prof.dr. Emina Dedić Bukvić

STUDENTICA:

Amra Omić

Sarajevo, septembar, 2023.

SADRŽAJ

UVOD	4
DEFINIRANJE KLJUČNIH POJMOVA	5
<i>1. TEORIJSKI OKVIR ISTRAŽIVANJA</i>	7
1.1. DIGITALNO NASILJE	8
1.2. VRSTE DIGITALNOG NASILJA	9
2. PREVENCIJA	11
2.1. PREVENCIJA DIGITALNOG NASILJA	12
2.2. ZNAČAJ MEDIJSKE PISMENOST U PREVENCIJI DIGITALNOG NASILJA	13
2.3. ZNAČAJ DIGITALNE PISMENOSTI U PREVENCIJI DIGITALNOG NASILJA	16
2.4. ZNAČAJ SOCIJALNIH VJEŠTINA U PREVENCIJI DIGITALNOG NASILJA	17
2.5. RODITELJSKA MEDIJACIJA	18
<i>3. METODOLOŠKI OKVIR ISTRAŽIVANJA</i>	23
3.1. Predmet istraživanja	24
3.2. Cilj istraživanja.....	24
3.3. Zadaci istraživanja.....	25
3.4. Istraživačka pitanja.....	25
3.5. Metode, tehnike i instrumenti istraživanja	25
3.6. Uzorak istraživanja.....	27
<i>4. ANALIZA I INTERPRETACIJA REZULTATA</i>	28
1. VRSTE DIGITALNOG NASILJA	30
2. POJAM „PREVENCIJA DIGITALNOG NASILJA“	30
3. AKTIVNOSTI KOJE SE REALIZIRAJU PO PITANJU PREVENCIJE DIGITALNOG NASILJA.....	31
4. NEPRIMJERENI SADRŽAJI ZA DJECU	31
5. LAŽNE VIJESTI NA INTERNETU.....	33
6. IZLOŽENOST DJECE MEDIJSKIM SADRŽAJIMA.....	34
7. PRAVILA ZA KORIŠTENJE DIGITALNIH UREĐAJA I PRAĆENJE MEDIJSIH SADRŽAJA	34
8. NADZIRANJE I OGRANIČENJA DJECE PRILIKOM KORIŠTENJA INTERNETA	35
9. ZAJEDNIČKO PRAĆENJE SADRŽAJA NA DIGITALNIM UREĐAJIMA	36

10. SAVJETI O DRUŠTVENIM MREŽAMA.....	37
5. DISKUSIJA.....	38
ZAKLJUČAK	40
PREPORUKE ZA RODITELJE	41
LITERATURA.....	43
PRILOG 1.	47

UVOD

Svakodnevni život i aktivnosti djece u savremenom dobu se u značajnom dijelu odvijaju u digitalnom okruženju. Okruženje u kojem se današnja djeca rađaju i u koje se s lakoćom uključuju, predstavlja veliki zadatak i izazove - opskrbiti djecu vještinama i sposobnostima koje će im pomoći da iskoriste potencijale i izbjegnu zamke i rizike koje digitalni svijet donosi (Knez Radolović i Renić, 2020). Digitalno nasilje je zastupljeno širom svijeta, te se iz dana u dan povećava broj osoba koje trpe ovu vrstu nasilja, koje je jedna od vrsta trendova i događa se na svakom koraku. Ljudi još uvijek nisu svjesni koje opasnosti mogu donijeti digitalne tehnologije, te i do kojih posljedica može dovesti digitalno nasilje. Mnogi autori digitalno nasilje definiraju kao namjernu i opetovanu štetu koja je nanesena korištenjem računara, mobitela i drugih digitalnih uređaja. U literaturi možemo pronaći brojne vrste digitalnog nasilja, ali je važno spomenuti da svaka od njih predstavlja jednaku opasnost na Internetu. Prevencija digitalnog nasilja predstavlja važan proces u kojem je potrebno reagovati i spriječiti određeno, namjerno, neprihvatljivo ponašanje koje vodi ka digitalnom nasilju. U oblike prevencije spadaju primarna, sekundarna i tercijarna prevencija. U ovom radu ćemo govoriti i o ulozi roditelja u medijskim sadržajima, ali i digitalnoj i medijskoj pismenosti roditelja kao jednom od vidova prevencije digitalnog nasilja. Medijska pismenost roditelja je veoma važna kako bi oni mogli ukazati na dobre i loše strane medijskih sadržaja, te pomoći djeci u izboru kvalitetnih sadržaja. Djeca većinu medijskih navika stiču u obiteljskom okruženju, prema tome, možemo reći da roditelji imaju najvažniju ulogu u reguliranju medijskih sadržaja kojim su djeca izložena. Veoma je važno da roditelji budu upoznati sa aktivnostima njihove djece na društvenim mrežama, da ograniče vrijeme korištenja društvenih mreža, da razgovaraju sa djecom o medijskim sadržajima koje djeca gledaju i sl.

DEFINIRANJE KLJUČNIH POJMOVA

Digitalno nasilje

„Digitalno nasilje se odvija putem Interneta ili pomoću informaciono – komunikacione tehnologije, te se provodi kroz različite forme i komunikacijske alate kao što su e-mail poruke, sms poruke, forumi, društvene mreže, audio i video zapisi itd“ (Dedić Bukvić i Šuman, 2021:93).

Digitalno nasilje se definira kao više puta ponavljano, namjerno i nasilno ponašanje, koje provode pojedinci ili skupine, demonstrirajući svoju moć, korištenjem različitih digitalnih uređaja, koji imaju za cilj da osobama koje trpe nasilje, a koje se ne mogu same odbraniti, nanesu bol ili štetu (Tokunga, 2010, Bilić, 2014).

Prevenција

Prevenција podrazumijeva učinkovitu provedbu preventivnih aktivnosti, odnosno primjenu metoda, tehnika i postupaka kojima će biti uspostavljeni uslovi u kojima uopće neće doći do pojave, jačanja i napredovanja faktora rizika, radi njihove eliminacije, onemogućavanja djelovanja ili omogućavanja učinkovitog suočavanja sa posljedicama njihovog djelovanja (Kraljic Babić i Vejmelka, 2015).

Digitalna pismenost

Digitalna pismenost predstavlja sposobnost čitanja i razumijevanju multimedijalnih sadržaja, te pripada informacijskoj pismenosti kao i druge pismenosti kao što su tradicionalna, informatička i informacijska (Dedić Bukvić i Šuman, 2021).

„Digitalna pismenost podrazumijeva sposobnost čitanja i razumijevanja hiperteksta ili multimedijalnih tekstova, što uključuje razumijevanje slika (npr. grafičkih prikaza procesa, dijagrama toka i sl.), zvukova i teksta prikazanog u obliku dinamičnog, nelinearnog hiperteksta“ (Špiranec, 2003, Vrkić Dimić, 2014).

Medijska pismenost

Zgrabljic Rotar (2005, Dedić Bukvić i Šuman, 2021) medijsku pismenost opisuju kao sposobnost pristupa, analize, vrednovanja i slanja poruka posredstvom medija. Povećana dostupnost medijskih sadržaja kroz nove platforme i društvene mreže, čini digitalne medije sveprisutnima u životu djece i adolescenata.

Medijska pismenost se odnosi na sve vrste medija, uključujući televiziju i film, ali i radio i snimljenu muziku, štampane medije, internet i druge nove digitalne komunikacijske tehnologije (Čengić, 2019).

1. TEORIJSKI OKVIR ISTRAŽIVANJA

1.1. DIGITALNO NASILJE

Digitalno nasilje je zastupljeno širom svijeta, te se iz dana u dan povećava broj osoba koje trpe digitalno nasilje. Pored pojma digitalnog nasilja, postoji još pojmova koji se koriste kada je u pitanju ovaj oblik nasilja kao što su elektroničko nasilje, online nasilje, cyber nasilje, nasilje putem Interneta itd. U literaturi možemo pronaći različita tumačenja šta predstavlja digitalno nasilje, ali elementi koji su više - manje zajednički svim definicijama su korištenje tehnologijom (računalom, mobilnim telefonom, tabletom i digitalnim uređajima) koje ima za cilj nanijeti štetu, odnosno povrijediti drugu osobu, a uglavnom nije riječ o izoliranom incidentu, već o ponavljajućem ponašanju (Robotić, 2015). Također, Patchin i Hinduja (2006, Patchin i Hinduja 2010) digitalno nasilje definiraju kao namjernu i opetovanu štetu koja je nanesena korištenjem računara, mobitela i drugih digitalnih uređaja. Digitalno nasilje uključuje i slanje uznemirujućih i prijetećih poruka, objavljivanje pogrđnih komentara o nekome na web stranicama ili društvenim mrežama kao što su Facebook, Instagram i sl.

Tokunga (2010, Bilić, 2014) digitalno nasilje definira kao više puta ponavljano, namjerno i nasilno ponašanje, koje provode pojedinci ili skupine, demonstrirajući svoju moć, korištenjem različitih digitalnih uređaja, koji imaju za cilj da osobama koje trpe nasilje, koje se ne mogu same odbraniti, nanesu bol, povrede ili štetu. Također, digitalno nasilje je svaki oblik nasilja koje nastaje upotrebom digitalnih tehnologija. Može se odvijati na društvenim mrežama, aplikacijama za razmjenu poruka, game-ing platformama i mobilnim telefonima. Cilj digitalnog nasilja je da se druga osoba uznemiri, povredi, ponizi i da joj se nanese šteta (Žunić Cicvarić i Kalajdžić, 2021). Digitalno nasilje u posljednjih nekoliko godina predstavlja jedan od najzastupljenijih oblika nasilja. Ovom obliku nasilja su izložene sve dobne skupine, od najmlađih do najstarijih korisnika digitalnih medija. Digitalno nasilje se najčešće dešava među mladima, ali nije ni rijedak slučaj u kojem su odrasle osobe, osobe koje vrše ili trpe digitalno nasilje (Mirković, 2019). Šušnjara (2013) digitalno nasilje opisuje kao pobudu skupne mržnje, uznemiravanje, napade na privatnost i dr. Posljedice ovakvih postupaka mogu biti veće od posljedica u stvarnom životu, jer je publika preko Interneta puno veća od one u školskom dvorištu ili razredu.

Digitalno nasilje u suštini odlikuje visok stepen anonimnosti nasilne osobe ili grupe. Za razliku od tradicionalnih oblika nasilja, osobe koje uznemiravaju druge putem digitalnih medija obično se kriju iza lažnih imena i nadimaka, brojeva telefona, e – mail adresa ili profila na društvenim mrežama, zbog čega neki autori digitalno nasilje smatraju „kukavičkim oblikom vršnjačkog nasilja” (Belsey, 2006, Milošević i Putnik, 2019).

1.2. VRSTE DIGITALNOG NASILJA

Digitalno nasilje predstavlja namjerno ponašanje koje ima cilj da nanese štetu pojedincu. Kada je riječ o vrstama digitalnog nasilja, možemo naići na brojne podjele, ali je neophodno spomenuti da svaka od njih predstavlja jednaku opasnost na Internetu. Mirković (2019:9) navodi najčešće vrste digitalnog nasilja i nudi objašnjenja za njih:

1. „*Grooming* - predstavlja niz predatorski motivisanih postupaka, odnosno pripremnih radnji koje imaju za cilj uspostavljanje kontakta, održavanje komunikacije i fizički pristup djetetu. Seksualni predatori na internetu nemaju jasan profil, njihova zanimanja i uzrast variraju, mada istraživanja pokazuju da su to najčešće osobe muškog spola.
2. *Seksting* (eng. Sexting) je oblik digitalnog nasilja koji uključuje slanje ili postavljanje internet fotografija, poruka ili video-snimaka sa eksplicitnim seksualnim sadržajem. Razmjena fotografija ili poruka sa seksualnim sadržajem može da djeluje kao bezazleno flertovanje ili zabava, ali, za mlade, seksting ima ozbiljne društvene i pravne posljedice. Fotografije mogu lako da izmaknu kontroli i da dospiju na mnogo više adresa nego što je planirano. Potom se najčešće koriste za digitalno maltretiranje ili digitalno proganjanje.
3. „*Live streaming*“ predstavlja situacije u kojima su djeca i mladi prisiljeni da u realnom vremenu realizuju određene seksualne aktivnosti, kao što je uključivanje u seksualno eksplicitno ponašanje pred kamerom i taj videozapis prati više korisnika.

4. *Pornografija* - izloženost eksplicitnim seksualnim sadržajima u ranom djetinjstvu, može dovesti do pojave psihičkih poremećaja kod djece koja sam seksualni čin između odraslih vrlo često vide kao agresiju jedne osobe nad drugom. Također, gledanje pornografskog sadržaja, posebno u fazi djetinjstva ili tinejdžerskom periodu, u velikoj mjeri oblikuje seksualne stavove i uvjerenja“.

Dedić Bukvić i Šuman (2021) također navode neke od najučestalijih vrsta digitalnog nasilja:

1. Doxing ili sramoćenje predstavlja dijeljenje privatnih podataka o drugoj osobi bez njenog pristanka s ciljem da se ona posrami ili da joj se na neki drugi način nanese šteta kao što je npr. dijeljenje neugodnih fotografija, videozapisa, dijeljenje privatnih poruka i sl.
2. Phishing predstavlja jedan od vidova digitalnog kriminala u kojem se meta kontaktira mailom, telefonom ili porukom na nekoj od društvenih platformi od strane nekoga ko se predstavlja kao legitimna institucija kako bi otkrio od pojedinca osjetljive podatke (detalji bankarske kartice, lozinke i sl.).
3. Sextortion predstavlja oblik seksualnog iskorištavanja djece i mladih od kojih se traži seksualna usluga putem prisile ili prijetnje.
4. Izdaja ili prevara podrazumijeva slanje i objavljivanje informacija i drugih materijala koje sadrže osjetljive, privatne i lažne sadržaje o nekoj osobi.
5. Snimanje mobilnim uređajima ili kamerom iz različitih povoda i u različitim situacijama (na igralištu, svlačionici), te se kreiraju smiješni i ponižavajući videi u kojima se kompromituju djeca i mladi.

Svaka od navedenih vrsta digitalnog nasilja je uveliko postala svakodnevnica današnjeg društva. Skoro da ne prođe niti jedan dan, a da ne pročitamo o bar jednoj vrsti nasilja na Internetu.

2. PREVENCIJA

Prevenција podrazumijeva učinkovitu provedbu preventivnih aktivnosti, odnosno primjenu metoda, tehnika i postupaka kojima će biti uspostavljeni uslovi u kojima uopće neće doći do pojave, jačanja i napredovanja faktora rizika, radi njihove eliminacije, onemogućavanja djelovanja ili omogućavanja učinkovitog suočavanja sa posljedicama njihovog djelovanja (Kraljić Babić i Vejmelka, 2015). Jedan od ciljeva prevencije jeste stvaranje adekvatnih i povoljnih okolnosti za pravilan i zdrav razvoj svakog pojedinca (Bašić, 2009, Šaljić, 2017). Šaljić (2017) navodi tri oblika prevencije, a to su prevencija u zajednici, situaciona i pravna prevencija. Prevencija u zajednici se odnosi na promjene društvenih uslova života koji mogu uticati na javljanje digitalnog nasilja u lokalnoj zajednici. Situaciona prevencija sadrži intervencije kojima se ograničavaju prilike koje djeci i mladima omogućavaju da se neprihvatljivo ponašaju. Pravna i pravosudna prevencija se zasniva na zakonskim rješenjima kojima se određena ponašanja smatraju neprihvatljivim, te podležu sankcijama.

U najučestalijoj kvalifikaciji prevencije razlikuju se sljedeći oblici primarna, sekundarna i tercijarna prevencija. Svaki od navedenih oblika prevencije su važni kada je riječ i o prevenciji digitalnog nasilja. Provođenje primarne prevencije najprije se odnosi na brojne institucije, vladine i nevladine organizacije, lokalne zajednice, ministarstva i druge ustanove koje imaju utjecaj u kreiranju zakona i strategija za suzbijanje nasilja. Primarnom prevencijom želi se podići svijest o postojanju problema nasilja nad djecom i među djecom, posljedicama nasilja, karakteristikama žrtve i počinitelja nasilja kako bismo iste mogli prepoznati i pružiti odgovarajuću i pravovremenu pomoć (Bilić, Buljan Flander, Hrpka, 2012). Primarna prevencija se odnosi na jačanje zaštitnih faktora u čitavoj populaciji koja nije identifikovana kao rizična (Šaljić, 2017).

Sekundarnu prevenciju potrebno je provoditi u društvu, zajednici, obitelji, okolini u kojima postoji veći broj faktora koji su povezani s mogućim nanošenjem štete djeci. Neki od faktora koji utiču na nanošenje štete djeci su siromašne obitelji, roditelji koji su trpili nasilje u djetinjstvu, mladi roditelji, te i roditelji djece s teškoćama u razvoju (Bilić, Buljan Flander, Hrpka, 2012). Mjere sekundarne prevencije namijenjene su djeci i mladima koji su zbog djelovanja jednog ili više faktora, izloženi riziku da vrše ili trpe digitalno nasilje.

Mjerama sekundarne prevencije potrebno je obezbijediti djeci i mladima koji su u riziku dodatnu podršku putem mentorskih programa, treninga socijalnih vještina, te pružanja pomoći u prevazilaženju problema u vršnjačkim odnosima (Šaljić, 2017). Više rada s djecom i edukativnih aktivnosti treba usmjeriti na zajednice, odnosno okolinu koja sadrži veći broj rizičnih faktora, na primjer naselja s većom učestalošću kaznenih djela, te ratom pogođena područja. Sekundarna prevencija može se provoditi u obliku edukativnih radionica i aktivnosti, predavanja za roditelje čiji je sadržaj usmjeren učenju vještina kvalitetnog roditeljstva.

Posljednji stepen prevencije je onaj kada se nasilje već dogodi te je dijete, ili neka druga osoba, osoba koja trpi ili vrši nasilje. Bilić i sar. (2012) navode kako je tercijarna prevencija usmjerena smanjenju posljedica nasilja, učenju djeteta i obitelji životu s proživljenom traumom te nastavku normalnog razvoja djeteta. Posebnu pažnju u ovom stepenu prevencije potrebno je obratiti na mogućnost da dijete koje je trpilo nasilje naučene obrasce ponašanja ne prenese u odraslu dob ili, kako autorice navode, da se tercijarnom prevencijom „prevenira međugeneracijsko prenošenje zlostavljanja.“ U ovom stepenu prevencije djecu treba poticati i ohrabrivati na otvoreni razgovor o proživljenom (Bilić, Buljan Flander, Hrpka, 2012).

2.1. PREVENCIJA DIGITALNOG NASILJA

Prevencija digitalnog nasilja predstavlja veoma važan proces u kojem je potrebno reagovati i spriječiti određeno, namjerno, neprihvatljivo ponašanje koje vodi ka digitalnom nasilju. Prethodno navedene fenomenološke karakteristike digitalnog nasilja nameću pitanje na koji način se ovaj fenomen može adekvatno prevenirati. Jedna od zanimljivosti jeste da određeni rezultati u otkrivanju digitalnog nasilja mogu se postići primjenom tehnika vještačke inteligencije, takozvanog tekst majninga (engl. text mining), koje imaju za cilj automatsku detekciju nasilja na Internetu. Često je detekcija digitalnog nasilja otežana zbog subjektivne prirode nasilja. Nekad je potrebno da se sagleda širi kontekst, jer otkrivanje negativnih osjećanja ili uvredljivog sadržaja u porukama ne mora nužno da znači da je neka osoba izložena nasilju, dok pozitivno izražena osjećanja mogu prikrivati nasilje ako je namjera pojedinca da se služi sarkazmom.

Također, upotreba žargona, često sa sintaksnim greškama uz uobičajeno korištenje emotikona, dodatno otežava analizu, a također postoji i prijateljsko vrijeđanje, koje nije digitalno nasilje, nego stil komunikacije među vršnjacima (Kovačević, 2014, Milošević i Putnik, 2019).

Kuzmanović i sur. (2016) smatraju da ključnu ulogu u prevenciji digitalnog nasilja imaju:

- Razvijanje medijske pismenosti i usvajanje znanja o medijskim sadržajima koji se plasiraju.
- Razvijanje digitalne pismenosti mladih i odraslih (nastavnik/ca i roditelja) s ciljem da se unaprijede njihove vještine primjene tehnički mjera zaštite, ali i da se razvije svijest o rizicima, potencijalima i pozitivnim aspektima korištenja digitalne tehnologije.
- Sticanje socijalnih vještina, odnosno, vještina nenasilne komunikacije i u realnom i u digitalnom okruženju, kao i njegovanje porodične i školske klime koja ne toleriše niti jednu vrstu nasilja.
- Roditeljska medijacija.

Važno je istaknuti djeci i mladima da se ne osjećaju krivima za nasilje koje su doživjeli, te da o tome trebaju razgovarati bez srama.

2.2. ZNAČAJ MEDIJSKE PISMENOST U PREVENCIJI DIGITALNOG NASILJA

Medijska pismenost predstavlja jednu od najvažnijih vještina koje je potrebno posjedovati u 21. vijeku. Često se kao sinonim za medijsko obrazovanje i medijsku kompetentnost koristi termin medijska pismenost koja u suštini predstavlja sposobnost pristupa, analize, vrednovanja i procesiranja poruka posredstvom medija. Značaj medijske pismenosti ogleda se u načinu usvajanja medijskog sadržaja koji nam se nudi, bez obzira na to koja je vrsta medija u pitanju, a kako bismo napravili selekciju u medijskim porukama neophodna nam je medijska pismenost, prema tome, mediji zauzimaju važnu ulogu u formiranju osobnosti korisnika, i odnosa prema društvenoj stvarnosti (Maksimović i sur, 2015). Medijska pismenost se odnosi na sve vrste medija, uključujući televiziju i film, ali i radio i snimljenu muziku, štampane medije, internet i druge nove digitalne komunikacijske tehnologije (Čengić, 2019).

Zgrabljic Rotar (2005, Dedić Bukvić i Šuman, 2021) medijsku pismenost opisuju kao sposobnost pristupa, analize, vrednovanja i slanja poruka posredstvom medija. Povećana dostupnost medijskih sadržaja kroz nove platforme i društvene mreže, čini digitalne medije sveprisutnima u životu djece i adolescenata. Upravo zbog toga se povećava i odgovornost medijskih djelatnika te istodobno usložnjava donošenje odluka koje mogu utjecati na razvoj, zdravlje i dobrobit djece i adolescenata (Agencija za elektroničke medije, 2016). Dedić Bukvić i Šuman (2021) navode da je medijska pismenost sve važnija kada je u pitanju razumijevanje savremenog pristupa učenju i po(d)učavanju, ali i razumijevanju savremenog stila života. Tajić (2013, Dedić Bukvić i Šuman, 2021) navodi četiri elementa medijske pismenosti: pristup medijima, analiza medija i medijskih sadržaja, evaluacija medija i medijskih sadržaja i komunikacija putem medija. Navedeni elementi vode ka kritičko autonomnom odnosu pojedinca prema medijima. Upravo iz ovoga slijedi da medijski pismena osoba jeste u stanju da izvrši izbor na osnovu informacija, da razumije prirodu sadržaja i usluga i da iskoristi puni raspon mogućnosti koje im nude nove komunikacijske tehnologije (Tajić, 2013, Dedić Bukvić i Šuman, 2021). U cilju sprečavanja digitalnog nasilja djecu bi trebalo, prije svega, osposobiti da prepoznaju različite forme ove vrste nasilja i da potraže adekvatnu pomoć. Kao i kod drugih oblika nasilja među vršnjacima, ovdje mogu biti korisni različiti programi prevencije koji obuhvaćaju edukaciju, svladavanje umijeća nenasilne komunikacije, asertivnog ponašanja u konfliktima i slično. Poželjno je upoznati djecu s metodama i načinima kako da „preduhitre“ ovu vrstu nasilja, da je znaju prepoznati i zaštititi se na način da postanu svjesna rizika svog ponašanja u digitalnom prostoru, da oprezno koriste medije i društvene mreže (Maksimović i sur., 2015). Medijsko učenje predstavlja aktivno učenje i usko je povezano s iskustvom djece i mladih s medijima. Imperativ današnjeg društva je naučiti djecu i mlade da se pametno služe medijima kao izvorima znanja i sredstvima stvaranja i komunikacije (Dedić Bukvić i Šuman, 2021).

Vrijednosti medijskog opismenjavanja djece i mladih ogleda se u situacijama koje zahtijevaju angažman odraslih u prepoznavanju netačnih, nasilnih ili neprimjerenih sadržaja u medijima (Dedić Bukvić i Šuman, 2021). Zečević (2017, Dedić Bukvić, 2021) navodi da nasilje koje se prikazuje na televiziji ima suptilnije i opasnije djelovanje na publiku, posebno kada je riječ o djeci. Djelovanje televizijskog nasilja dovodi do ravnodušnosti i pasivnog odnosa prema nasilju, te djeca ne mogu napraviti razliku između nasilnih sadržaja prikazanih u informativnim emisijama ili filmu.

Prema tome, djeca uče da nasilje koje je prikazano na TV nije stvarno i da nisu u stanju prepoznati nasilne akte ukoliko se dešavaju nekome iz njihovog okruženja. Možemo reći da nasilni sadržaji koji su svakodnevno zastupljeni na digitalnim uređajima itekako mogu izazvati agresivno ponašanje jer djeca uče po modelu.

Upravo o tome govori i autor Livazović, (2011, Dedić Bukvić i Šuman 2021), naime, djeca i mladi čitajući i posmatrajući nasilne sadržaje u prilici su da pokazuju slična ili ista ponašanja u odnosima s vršnjacima ili odraslima. Time se ukazuje da sociološki aspekt učenja modeliranjem temelji se na identifikaciji, imitaciji i učenju uloga modeliranjem, a zavisi i od individualnih i okolnih faktora koji će učiniti da model bude privlačan jer uvijek modeliramo ponašanja osoba koje nam predstavljaju uspješan model. Djeca nemaju razvijen kritički odnos i refleksiju na ono što dolazi od medija i upravo je to jedan od razloga rasta mogućnost širenja medijske manipulacije i medijskog nasilja među mladima. O tome da li će pojedini medijski sadržaji biti korisni ili primjereni za dijete, prvenstveno zavisi od njegove sposobnosti da ga razumije. Razumijevanje sadržaja zavisi od djetetovog kognitivnog razvoja i uzrasta, ali i od trenutnih ili trajnih interesovanja i emotivnog stanja. Uzrast je faktor koji stvara najviše sistematskih razlika među djecom (Mujagić, Kačmarčik – Maduna, 2017). Pedagog, kao saradnik u nastavi, treba pružiti pomoć i podršku mladima da izbjegnu zamke medija. Jedan od najboljih načina za razvijanje medijske svijesti kod mladih je putem savjetodavnog rada s učenicima i organizacijom vannastavnih aktivnosti vezanih za medije. Kako bi se što adekvatnije ostvario takav uticaj, potrebno je takve aktivnosti planirati u okviru programa rada stručnog saradnika (Maksimović i sur., 2015).

Ciboci i dr. (2020, Dedić Bukvić i Šuman) navode četiri obrasca u razvijanju medijske pismenosti i nude objašnjenja za njih. Prvi obrazac podrazumijeva osnovne vještine medijske pismenosti, tj. da djeca i mladi znaju koje informacije smiju i ne smiju dijeliti na digitalnim platformama, znaju kako ograničiti grupu prijatelja i izbrisati one koji im ne smiju biti na listi prijatelja, te znaju kako podijeliti fotografiju i promijeniti postavke privatnosti, znaju instalirati aplikaciju na uređaj, te znaju odabrati ključne riječi u procesu pretraživanja. Drugi obrazac nosi naziv stvaralačke vještine medijske pismenosti, a odnosi se na kreiranje stranice ili profila na Internetu. Treći obrazac je kritički aspekt medijske pismenosti i usmjeren je ka provjeri informacija koje su im dostupne i lako donose odluku o vjerodostojnosti tih informacija. Četvrti obrazac predstavlja vještine uređivanja vlastitog sadržaja što znači da znaju postaviti video ili drugi sadržaj koji su kreirali i znaju uređivati sadržaje koje su sami kreirali i postavili na digitalne platforme.

2.3. ZNAČAJ DIGITALNE PISMENOSTI U PREVENCIJI DIGITALNOG NASILJA

Digitalna pismenost predstavlja sposobnost čitanja i razumijevanju multimedijalnih sadržaja, te pripada informacijskoj pismenosti kao i druge pismenosti kao što su tradicionalna, informatička, informacijska (Dedić Bukvić i Šuman, 2021). Digitalna pismenost predstavlja jednu od osam ključnih kompetencija u obaveznom obrazovanju, a sticanje vještina digitalne pismenosti može se smatrati integralnim dijelom prava djeteta na kvaliteteno obrazovanje, zaštitu privatnosti i zaštitu od nasilja. Možemo reći da su roditelji odgovorni da osiguraju odgovarajuću zaštitu i podršku djeci u digitalnom svijetu. Bezbijedno i konstruktivno korištenje digitalnih uređaja i Interneta podrazumijeva posjedovanje adekvatnih vještina digitalne pismenosti: pretraživanje i kritičko procjenjivanje informacija sa Interneta, komunikacija putem digitalnih uređaja, kreiranje digitalnih sadržaja, bezbijedno ponašanje na Internetu i rješavanje problema u digitalnom okruženju (Kuzmanović, 2019, Žunić Cicvarić i Kalajdžić, 2021). Veoma je važno da roditelji razviju digitalnu pismenost i steknu digitalne kompetencije kako bi mogli navedene vještine i kompetencije prenijeti i na djecu. Samo oni roditelji koji su digitalno pismeni i osviješteni poznaju sve prednosti i nedostatke digitalnog svijeta, te se mogu suočiti sa njima na ispravan način. Vrkić Dimić (2014) ističe da digitalna pismenost uključuje pouzdanu kritičku upotrebu informacijsko-komunikacijske tehnologije na poslu, u slobodnom vremenu i u komunikaciji. Ona objedinjuje i sposobnost upotrebe novih informacijsko-komunikacijskih alata, ali i vještine medijske pismenosti radi mogućnosti snalaženja sa slikovnim, tekstualnim i audiovizualnim sadržajima koji se često pojavljuju širom globalnih računarskih i komunikacijskih mreža. Konkretno vještine obuhvaćene sintagmom digitalne pismenosti uključuju sposobnost prosuđivanja o online izvorima, pretraživanje Interneta, upravljanje multimedijalnom građom, komuniciranje putem mreže, te kreiranje i razmjenu informacija, kao i participaciju u virtualnim zajednicama.

Kako bi prevenirali nasilne akte pomoću digitalne pismenosti poželjno bi bilo koristiti nenasilnu komunikaciju u digitalnom okruženju, zatim, roditelji bi trebali savjetovati djecu da ne dijele lične informacije i fotografije na društvenim mrežama, te da nikad ne stupaju u kontakt sa nepoznatim osobama. Poželjno je da roditelji zajedno sa djecom kreiraju pravila ponašanja u digitalnom okruženju, te i da pokazuju interesovanje za dječije aktivnosti na Internetu.

2.4. ZNAČAJ SOCIJALNIH VJEŠTINA U PREVENCIJI DIGITALNOG NASILJA

Ajduković i Pećnik (1994, Buljubašić Kuzmanović, 2012) definiraju socijalne vještine kao naučene oblike ponašanja, odnosno uvježbane sposobnosti. Socijalne vještine se uče od najranijeg djetinjstva u obitelji – spontano, imitacijom, metodom pokušaja i pogrešaka. Kasnije se utvrđuju ili mijenjaju kroz interakciju s ostalim grupama s kojima se susrećemo kao što su vršnjaci, škola, radne skupine i širim okruženjem u kojem živimo. Dobro razvijene socijalne vještine od velike su važnosti za djelotvorno funkcioniranje u životu. One omogućuju da ljudi znaju što reći, te na koji način napraviti dobre izbore u životu, te kako se ponašati u različitim situacijama (Buljubašić Kuzmanović, 2012). Osobe koje imaju razvijene socijalne vještine prepoznatljive su po uspjehu u uspostavljanju i održavanju pozitivnih međuljudskih odnosa, koji su između ostalog i osnova za ostvarivanje brojnih čovjekovih potreba i potencijala (Malkić Aličković, 2017). Buljubašić Kuzmanović (2012) navode da dobro razvijene socijalne vještine važne su u svakodnevnoj komunikaciji s okolinom i kao takve predstavljaju prednost u pronalaženju strategija za postizanje kvalitetnih veza s njom. U osnovi uspješne socijalne komunikacije stoji pet vještina: sposobnost empatije odnosno uživljavanja u emocionalna stanja drugih ljudi, sposobnost davanja povratnih informacija sagovorniku i primanje povratnih informacija od sagovornika, sposobnost osjećanja odgovornosti za vlastite osjećaje i misli, sposobnost samootkrivanja i sposobnost prilagođavanja ponašanja novonastalim situacijama. Empatija, podrška i prijateljstvo, socijalna relaksacija, fleksibilnost u ponašanju i interaktivna vještina komponente su komunikativne kompetencije.

Matijević i sur. (2016) navode da odnosi među učenicima koji su utemeljeni na pozitivnim osjećajima uključuju empatiju, suradnju, razmjenu, ohrabrivanje, pomažuće i prosocijano ponašanje nazivaju se pozitivnim, podražavajućim odnosima. Navedene oblike ponašanja učitelji i roditelji smatraju poželjnima, te ih nastoje razviti u djeci. Učenici su motivirani da stvore i održe minimalnu količinu relativno trajnih, ali i ugodnih međuljudskih odnosa kako bi zadovoljili potrebu za pripadanjem i povezanošću. Kako bi razvijali socijalne vještine poželjno je da slušamo jedni druge, da budemo spremni pomoći i prijateljski nastrojeni. Dakle, uspješno razvijene socijalne vještine doprinose u prevenciji digitalnog nasilja jer ukoliko posjedujemo razvijene socijalne vještine samim tim imamo razvijenu empatiju prema drugim ljudima, odgovornost i lakše se možemo nositi sa određenim situacijama.

2.5. RODITELJSKA MEDIJACIJA

„Obitelj čine roditelji, ili najmanje jedna odrasla osoba, i djeca, ili najmanje jedno dijete, koji žive u zajedničkom domaćinstvu, uspješno funkcioniraju kao zajednica zadovoljavaju potrebe njenih članova, a njihov odnos se temelji na krvnom srodstvu, zakonskoj (brak, adopcija) ili na običajenoj regulativi“ (Pašalić Kreso, 2012:54). Djeca većinu medijskih navika stiču u obiteljskom okruženju, stoga, možemo reći da roditelji imaju najvažniju ulogu u određivanju medijskih sadržaja kojim su djeca izložena. “Obiteljski odgoj podrazumijeva roditeljsku djelatnost usmjerenu na podizanje i odgoj djece koja se u pravilu odvija u obiteljskom okruženju od strane odraslih koji su najčešće roditelji te djece“ (Pašalić Kreso, 2012:62). Bartaković i Sindik (2016) govore o tome da je poželjno da roditelji ograniče djeci gledanje određenih medijskih sadržaja i da ne trebaju dopustiti da ti sadržaji postanu zamjena za vrijeme koje dijete treba provoditi sa obitelji i vršnjacima. Potrebno je da roditelji biraju kvalitetne i sadržaje primjerene dobi djeteta, sadržaje sa obrazovnom svrhom koji promoviraju socijalno poželjna ponašanja uz izbjegavanje nasilnih sadržaja. Poželjno je da roditelji objasne djeci zašto su neki medijski sadržaji dobri, a neki loši, te im pomoći da nauče kako razlikovati dobre i loše postupke likova, njihove motive i posljedice prikazanog ponašanja u stvarnom životu. Navedenim postupcima roditelji mogu poticati razvoj medijske pismenosti kod djece. Veoma je važno da roditelji prate šta njihova djeca gledaju na digitalnim uređajima, te da znaju prepoznati koji medijski sadržaji su prilagođeni dobi djeteta. potrebno da roditelji budu svjesni ne samo rizika koje mediji nose, već i pozitivnih aspekata medija.

Roditelji trebaju biti upoznati sa pozitivnim sadržajima na koje mogu usmjeriti dijete u skladu sa njegovim interesima i potrebama, raspolagati znanjem i vještinama o različitim aspektima medijske pismenosti, kao što su: razvoj sposobnosti komunikacije, kreativno izražavanje kreiranjem medijskih sadržaja, kultura zakonitosti u smislu poštovanja autorskih prava itd. Kolucki i Lemish (2013) ističu da mediji mogu imati veoma negativan utjecaj na djecu i mlade. Učestalo prikazivanje nasilja na televiziji, u filmovima i videoigrama, što je zajednička značajka medijskih sadržaja u cijelom svijetu, dokazano utječe na djecu na više razina – na njihovo ponašanje (povećanje agresivnog ponašanja), psihički život (povećanje straha i tjeskobe u susretu sa svijetom u kojem žive), te društveni život (smanjenje osjetljivosti na patnje drugih ljudi i potvrda nasilja kao najboljeg načina za rješavanje međuljudskih sukoba).

Nasilje može imati negativan uticaj čak i onda kad je nasilje prikazano kako bi se dokazala neka moralna ili obrazovna pouka, kako bi se predstavili društveni sukobi ili kršenje dječjih prava. Nasilni sadržaji različito utiču na djecu ovisno o njihovim osobnostima, spolu, vrstama njihove obiteljske i društvene okoline, te njihovim životnim iskustvima. Nasilje se sve više povezuje sa mnogim asocijalnim postupcima koji ugrožavaju dobrobit djece i njihov zdravi razvoj.

Ključno je da roditelji prepoznaju potrebu za vlastitim medijskim opismenjavanjem, koje je dio procesa cjeloživotnog učenja, da budu otvoreni ka novom i drugačijem medijskom okruženju od onoga u kojem su odrasli, te da shvate da svojim modelom ponašanja znatno utiču na medijske navike svoje djece. Prema tome, smatra se da postoje dva osnovna procesa pomoću kojih djeca stiču stavove, vrijednosti i obrasce socijalnog ponašanja, a to su direktno podučavanje od strane roditelja ili drugih osoba i učenje po modelu, odnosno uzoru ponašanja (Čengić, 2019). Medijska pismenost roditelja igra važnu ulogu u prevenciji digitalnog nasilja jer ukoliko roditelji nisu osviješteni i upoznati sa svim onim što mediji ili Internet donose, teško da će moći prenijeti svoje znanje na djecu i pomoći im sa svim izazovima i preprekama koje digitalna dob donosi.

Shaw i Wood (2009) navode niz aktivnosti koje bi roditelji trebali provoditi sa svojom djecom, a to su:

- Postavljanje ograničenja,
- Održavanje discipline,
- Ne dopuštati djeci da gledaju bilo šta što vi ne biste htjeli gledati zajedno s njima,
- Kada roditelji zajedno gledaju neki sadržaj sa djecom (emisiju, film, crtić) trebaju obratiti pažnju kako se i oni, a i djeca osjećaju dok gledaju,
- Odabrati posebne sadržaje i njihovo gledanje pretvoriti u poseban obiteljski događaj kao da ste npr. otišli u kino,
- Roditelj treba biti model djeci za odgovoran odnos prema medijima,
- Postaviti razumna pravila (Npr. dopustiti gledanje određenih emisija tek onda kada djeca ispune svoje školske zadatke),
- Uvijek nadzirati dijete dok sjedi za računarom,
- Prijatelje svog djeteta i njihove roditelje upoznati sa vašim pravilima o korištenju medija.

Rizici online komunikacije, čija su najlakša meta upravo djeca, su jedan od najvažnijih razloga aktivacije roditeljske medijacije. Najčešće se u takve rizike uključuje mnogo stavki, počevši od lažnih vijesti i manipulacije medija do distribucije pornografije, ali i drugih neprimjerenih i nasilnih sadržaja na Internetu na koje djeca nailaze sudjelujući u virtualnoj zajednici (Ivančić, 2021). Pojam roditeljske medijacije predstavlja bilo koju strategiju koju roditelji koriste da bi kontrolirali, nadgledali ili interpretirali sadržaj medija djeci (Bartaković i Sindik, 2016). Promišljanjem o tim rizicima i njihovim posljedicama jasno je da je roditeljska medijacija danas potrebna više nego ikada. Ona se ne odnosi samo na zabranu i strogu kontrolu djece pri korištenju digitalnih medija. Današnja djeca rastu u okruženju u kojem je nemoguće zaobići digitalne medije i sferu digitalne zajednice, stoga, potrebno ih je usmjeravati ka tome da postanu medijski, informacijski i informatički pismene osobe. Roditelji imaju velik uticaj na djetetov pristup medijima u vremenskom i sadržajnom smislu jer oni trebaju da prate, nadziru i reguliraju koliko se i kada djeca koriste brojnim medijskim platformama, koliko će se i što gledati kao i kada će se gledati i u kojem kontekstu. Djeca uče po modelu, te prema tome, roditelji samim svojim primjerom i navikama i načinima korištenja medija, oblikuju dječje navike korištenja medijskih platformi i raznovrsnih audiovizualnih sadržaja, ali mogu biti i važni posrednici koji će potencirati pozitivne i ublažiti negativne učinke korištenja medijskih sadržaja (Agencija za elektroničke medije, 2016). Roditeljskoj medijaciji pripadali bi svi postupci i sve strategije kojima se roditelji koriste kako bi utjecali na digitalne navike svoje djece. Postoje tri oblika roditeljske medijacije, a to su restriktivna medijacija, aktivna medijacija i zajedničko korištenje (Ivančić, 2021).

Prema tome, restriktivna roditeljska medijacija predstavlja postavljanje jasnih pravila i ograničenja u vezi s korištenjem digitalnih medija od strane djece. Restrikcije mogu biti postavljene u raznim oblicima pa tako roditelji mogu ograničiti vrijeme provedeno uz digitalne medije, ali i sam sadržaj kojeg se djeca dotiču kroz medije (Ivančić, 2021). Kao partneri roditelju, pri donošenju ovakvih odluka služe i mnogi programi koji blokiraju određene rizične sadržaje na internetu kako bi djeca ostala zaštićena prilikom provedbe vremena u digitalnom svijetu. Iako restriktivno posredovanje uključuje reguliranje dječjeg pristupa određenim sadržajima ili ograničavanje njihovog vremena provedenog s medijima, javlja se pitanje koliko takva strategija utječe na dječje susrete s virtualnim svijetom izvan kućanstva. Restriktivni roditelji djecu ne potiču na korištenje i gledanje medija, te strogo ograničavaju sadržaje koje dijete gleda.

Njihova djeca gledaju manje sadržaja neprimjerenih za djecu, ali su sklonija gledanju televizije kada roditelji nisu prisutni (Agencija za elektroničke medije, 2016). Kako bi razjasnili svoje razloge za sudjelovanje u restriktivnoj medijaciji, roditelji koji koriste stil koji podržava autonomiju, trebali bi tako potaknuti kritičko razmišljanje djeteta o medijskim sadržajima. Suprotno tome, strategija restriktivnog posredovanja, provedena strogom kontrolom i zabranama, djelovat će negativno na razvoj kvalitetnih digitalnih navika djeteta. Nedostatak poštovanja za djetetovo mišljenje i vršenje pritiska najčešće se iskazuje kroz kazne i ucjene. Takva kontrolna medijacija imat će željeni učinak samo onda kada je dijete u kontroliranim uvjetima, točnije u vlastitom domu s roditeljima. Nedosljedna aktivna i restriktivna medijacija povezane su s većom upotrebom društvenih mreža kod djece, naročito kod tinejdžera, a učestalost korištenja istih povećava i sudjelovanje u digitalnom nasilju (Ivančić, 2021).

Veoma je važno spomenuti i aktivnu medijaciju koja se ustvari odnosi na razgovor između roditelja i djeteta o medijskim sadržajima, kao i o njihovim mogućim rizicima i prednostima. Aktivnim posredovanjem roditelji žele pomoći svojoj djeci da postanu savjesni korisnici medija. Takvo posredovanje prvenstveno je usmjereno na oblikovanje načina na koji korišteni sadržaj utječe na djecu. Takva medijacija poželjna je za razvoj medijske pismenosti kod djece te za njihovo dostizanje najvećeg stepena u razvoju kritičkog mišljenja prema medijima. Mnogi roditelji nisu dovoljno medijski pismeni pa isti nisu u mogućnosti primijeniti aktivnu medijaciju prilikom odgajanja vlastite djece. Većina provedenih istraživanja govori upravo u prilog koristi od aktivne medijacije u smislu jačanja djetetovih vještina kritičkog mišljenja, ublažavanja negativnih efekata i pojačavanja pozitivnih efekata gledanja televizije (Bartaković i Sindik, 2016). Programi obrazovanja roditelja u tom području su oskudni pa u skladu s time i sami roditelji nemaju izbora, nego pribjeći drugim načinima medijacije. Roditelji čiji odgojni stil udovoljava interesima djeteta, ali ujedno sadrži velika očekivanja od djetetovog ponašanja, odražava kombinaciju topline i zahtjevnosti. Odnosno, takva uključenost roditelja temelji se na autoritativnom odgojnom stilu. I autoritativni i autoritarni roditelji imaju tendenciju izražavati čvrste ideje i očekivanja, ali autoritativni roditelji se od autoritarnih razlikuju po tome što pokazuju iskrenu znatiželju u pogledu perspektive svog djeteta (Ivančić, 2021).

Treći oblik roditeljske medijacije odnosi se na roditeljsko i dječje zajedničko korištenje medija. U eksperimentalnim istraživanjima pokazalo se da zajedničko gledanje televizije, pri kojem roditelji usmjeravaju pažnju djeteta na najvažnije aspekte programa, komentarišu sadržaj i proširuju lekcije sadržane u programu, može povećati korist koju djeca imaju od gledanja obrazovnih programa jer poboljšava djetetovo razumijevanje radnje, likova i poučnih sadržaja, razlikovanje mašte od stvarnosti (Bartaković i Sindik, 2016). Kada Ivančić (2021) govori o ovoj strategiji, referira se na obiteljsko gledanje televizije, no danas je čest i zajednički ulazak u digitalni prostor. Roditelji s djecom igraju igre putem kanala kao što su pametni telefoni, PlayStation ili računala, a nerijetko zajedno istražuju Internet kako bi pronašli zabavu ili materijale za školske zadatke. Upravo Internet pruža mogućnost za obiteljsku saradnju i komunikaciju u kojoj roditelji i djeca mogu zajedno provoditi vrijeme. Kako bi se ovakva vrsta nadzora lakše primjenjivala, računalo se često nalazi u dnevnom boravku, a ne u dječjoj sobi, te svi imaju uvid u sadržaj na ekranu. Zajedničkim korištenjem roditelji usađuju svoje navike djeci te djeca stvaraju pozitivne digitalne navike ovisno o tome koliko su pozitivne navike njihovih roditelja, ali i koliko se te na koji način, raspravlja o istima. Osim što je zajedničko korištenje interneta oblik druženja, ono omogućuje istovremeno davanje povratnih informacija o tome što se smije, a što se ne smije raditi u virtualnom prostoru. Ovaj oblik medijacije koristan je u mlađoj dobi djeteta. Insistiranje na zajedničkom korištenju digitalne tehnologije s adolescentima ne bi imalo iste pozitivne rezultate zbog toga što sve veći broj djece posjeduje vlastite digitalne uređaje, poput pametnih telefona, a upravo ta činjenica otežava ovakvu vrstu roditeljske medijacije. Nedostatak podrške jednog od roditelja može dovesti do toga da se odustane od pokušaja provođenja određenih pravila. Takva saznanja daju važnost sporazumu između partnera, to jest roditelja, koji prednjači samoj roditeljskoj medijaciji. Ukoliko roditelji jednako pristupaju roditeljskoj medijaciji, utoliko će njena učinkovitost biti bolja. Različita očitovanja od strane roditelja djeca mogu shvatiti kao nedosljednost (Ivančić, 2021).

Roditelji su primarni i najvažniji odgajatelji svoje djece. Složenost života u savremenim društvima i svakodnevna opterećenost drugim ulogama i odgovornostima otežava odgojnu ulogu roditelja (Agencija za elektroničke medije, 2016). Komunikaciju djece i roditelja ni u kojem slučaju ne smiju zamijeniti mediji, digitalni uređaji i sl. jer djeci su potrebni roditelji, njihovi savjeti, briga, usmjerenja, zagrljaji, razgovori. Roditelji trebaju biti podrška i oslonac djeci, te im pomoći da se suoče sa svim izazovima, posebno u današnjem „digitalnom svijetu“.

3. METODOLOŠKI OKVIR ISTRAŽIVANJA

3.1. Predmet istraživanja

Digitalno nasilje u posljednjih nekoliko godina predstavlja jedan od najzastupljenijih oblika nasilja. Ovom obliku nasilja su izložene sve dobne skupine, od najmlađih do najstarijih korisnika digitalnih medija. Roditelji imaju veoma važnu ulogu u životu svakog pojedinca, stoga, poželjno je da budu što više uključeni i u prevenciju digitalnog nasilja kako bi se što kvalitetnije provodila. Kuzmanović i sur. (2016) navode da je prevenciju digitalnog nasilja važno sprovoditi na svim nivoima počevši od pojedinca, zatim obitelji, odgojno - obrazovne institucije, te društva u cjelini. Ružić (2011) ističe da je razvoj tehnologije u mnogim slučajevima olakšao život savremenog društva, ali je istovremeno doprinio i razvoju nove forme kriminala, digitalnog kriminala. Na Internetu niko nije zaštićen ni od digitalnih krađa, niti od digitalnog nasilja ili digitalne pornografije. Roditelji bi trebali biti mnogo više upućeni u sadržaje koje njihova djeca gledaju na Internetu, upoznati sa društvenim mrežama koje su aktuelne među njihovom djecom i sl. Činjenica je da se »*digitalna generacija*« mnogo bolje razumije u savremenu tehnologiju od roditelja, tako da im je lako izmanipulirati roditelje i upustiti se u različite avanture na Internetu. Internet je prepun nasilnih sadržaja, govora mržnje, grubosti, vulgarnosti i sl. Jedan od vidova prevencije digitalnog nasilja je roditeljska medijacija. Roditeljskoj medijaciji pripadali bi svi postupci i sve strategije kojima se roditelji koriste kako bi utjecali na digitalne navike svoje djece (Nathansson, 1999, Ivančić 2021). Muratbegović i sur. (2017) objašnjavaju jedan od načina prevencije i zaštite djece od digitalnog nasilja, a to je edukacija i upoznavanje djece i odraslih koji ih okružuju o opasnostima koje informacione i komunikacione tehnologije donose i kako se najbolje zaštititi. Kada je prevencija digitalnog nasilja u pitanju, preventivni rad roditelja treba da se kreće u pravcu da roditelji budu zainteresovani za djetetove aktivnosti na Internetu i da ne dozvole svojoj djeci da njihova potreba za privatnošću nadvlada roditeljsku potrebu za djetetovom sigurnošću. Pod ovim se podrazumijeva da roditelji budu medijski pismeni, da budu upoznati sa prednostima i nedostacima društvenih mreža, te Interneta upotpunosti, da znaju utvrditi koje Internet stranice njihova djeca mogu koristiti, u kojem vremenskom periodu i koliko dugo.

3.2. Cilj istraživanja

Cilj istraživanja je ispitati iskustva roditelja o načinima preveniranja digitalnog nasilja.

3.3. Zadaci istraživanja

1. Ispitati sa kojim vrstama digitalnog nasilja su upoznati roditelji.
2. Ispitati koje oblike roditeljske medijacije roditelji primjenjuju u prevenciji digitalnog nasilja.
3. Ispitati koje medijske sadržaje roditelji smatraju neprimjerenim.
4. Na osnovu rezultata istraživanja ponuditi preporuke za roditelje za uspješniju prevenciju digitalnog nasilja.

3.4. Istraživačka pitanja

1. Koje vrste digitalnog nasilja poznaju roditelji ?
2. Koje oblike roditeljske medijacije roditelji primjenjuju u prevenciji digitalnog nasilja ?
3. Koje medijske sadržaje roditelji smatraju neprimjerenim sadržajima za djecu i mlade ?

3.5. Metode, tehnike i instrumenti istraživanja

Metode istraživanja

U ovom istraživanju koristili smo metodu teorijske analize, deskriptivnu metodu, survey metodu, komparativnu metodu i metodu fokus grupe.

Metoda teorijske analize predstavlja korištenje pedagoško – psihološke literature, priručnika, udžbenika, nastavnih planova i programa, stručnih i naučnih radova, enciklopedija i sl., te omogućava da se nakon proučavanja izvora, prikupljenih činjenica i analiziranih veza i odnosa, proučavanja predmeta i pojava dođe do novih rješenja i naučnih zaključaka (Mužić, 1999). Metodu teorijske analize smo koristili u svrhu analize podataka iz literature kako bi se izradio teorijski okvir rada.

Deskriptivna metoda u istraživanju odgoja i obrazovanja predstavlja skup znanstvenoistraživačkih postupaka s kojima se opisuju pojave u odgoju i obrazovanju tj. ispituje se stanje, a time i njihove osobine bez obzira na njihove uzroke (Mužić, 1999). U ovom radu deskriptivnu metodu smo koristili kako bismo opisali pojave do kojih smo došli prilikom prikupljanja podataka, obrade i interpretacije rezultata istraživanja.

Survey metoda pogodna je za ispitivanje stavova, mišljenja, pogleda i znanja o nekom problemu (Cohen i sar. 2007). U ovom istraživanju smo je koristili kako bismo ispitali iskustva roditelja o načinima preveniranja digitalnog nasilja.

Komparativna metoda predstavlja postupak kojim se uspoređuju iste ili slične činjenice, pojave, predmeti, te utvrđuju njihove sličnosti i razlika (Žugaj, 2006, Čendo Metzinger i Toth, 2020). U ovom istraživanju koristili smo komparativnu metodu kako bi uporedili dobivene rezultate istraživanja.

Metoda fokus grupe se zasniva na diskusiji članova grupe. Fokus grupe imaju najčešće od 6 do 10 članova, dok se u nekim istraživanjima dopušta i od 4 do 12 ispitanika. Fokus grupe se najčešće nazivaju i metodama za istraživanje motivacije (Fajgelj, 2007). U ovom istraživanju smo primijenili metodu fokus grupe kako bismo ispitali iskustva roditelja o načinima preveniranja digitalnog nasilja.

Tehnike istraživanja

U ovom istraživanju koristili smo tehnike rada na dokumentaciji i fokus – grupni intervju.

Rad na dokumentaciji je neempirijska tehnika istraživanja, zapravo, proces prikupljanja podataka koji se najčešće koristi u historijskom istraživanju odgoja i obrazovanja, ali može biti polazište i u istraživanjima sadašnjice, pa i budućnosti odgoja i obrazovanja. Dokumentacija predstavlja skup sačuvanih podataka koji su vezi sa problemima odgoja. Riječ je o dokumentima koje su ranije izradile druge osobe, a istraživač iz njih izvlači zaključke. (Mužić, 1999). Tehniku rada na dokumentaciji koristili smo kako bi analizirali dostupnu literaturu i na osnovu nje prikupili podatke neophodne za izradu teorijskog dijela rada.

Fokus – grupni intervju predstavlja kvalitativnu istraživačku tehniku koja podrazumijeva seriju grupnih razgovora koji okupljaju učesnike slične po nekim karakteristikama ili iskustvima kako bi raspravljali o određenim pitanjima relevantnim za istraživački problem (Bešić, 2009).

Instrumenti istraživanja

Kao instrument istraživanja u ovom radu koristili smo *protokol fokus grupe*. Protokol fokus grupe sastoji se od 12. pitanja (prilog br.1). Protokol fokus grupe je kreiran prema teorijskom okviru rada.

3.6. Uzorak istraživanja

Uzorak istraživanja koji smo koristili u ovom istraživanju je *namjerni (ciljni)*. „U ciljnom uzorku istraživači odabiru slučajeve koji će biti uključeni u uzorak na temelju vlastite prosudbe njihove tipičnosti. Na taj način oni sastavljaju uzorak koji će dobro odgovarati njihovim specifičnim potrebama“ (Cohen i sar., 2007: 103). Ovakvim uzorkom dobijamo na vremenu prilikom pronalaženja uzorka jer nam je poznato gdje možemo pronaći ispitanike. Realizirali smo dvije fokus grupe sa roditeljima učenika predmetne nastave koji su nastavnici u Osnovnoj školi „6.mart“ u Hadžićima i sa roditeljima učenika predmetne nastave koji nisu nastavnici, a čija djeca pohađaju Osnovnu školu „6.mart“ u Hadžićima. Fokus grupa sa roditeljima koji su nastavnici okupila je dva oca i šest majki dok su u fokus grupi sa roditeljima koji nisu nastavnici učestvovala samo majke, njih devet. Prilikom realizacije fokus grupa ispitanici su bili jako opušteni i otvoreni za razgovor. Ispitanici su iznosili svoja mišljenja i iskustva o datim pitanjima. Ispitanici su bili voljni i spremni za učešće u fokus grupama, te je samim tim i saradnja u obje fokus grupe bila veoma uspješna.

4. ANALIZA I INTERPRETACIJA REZULTATA

Digitalno nasilje predstavlja svaku zlonamjernu i ponavljaju upotrebu informacijsko – komunikacijskih tehnologija kako bi se nanijela šteta drugome, odnosno agresivno i namjerno ponašanje usmjereno ka pojedincu ili grupi uz podršku Interneta i dovode do fizioloških, emotivnih i kognitivnih promjena u ponašanju (Batori i sar., 2020, prema Dedić Bukvić i Šuman, 2021). Također, Tokunga (2010, Bilić, 2014) digitalno nasilje definira kao više puta ponavljano, namjerno i nasilno ponašanje, koje provode pojedinci ili skupine, demonstrirajući svoju moć, korištenjem različitih digitalnih uređaja, koji imaju za cilj da osobama koje trpe nasilje, koje se ne mogu same odbraniti, nanesu bol, povrede ili štetu. Kada je riječ o vrstama digitalnog nasilja, Mirković (2019) navodi najučestalije vrste digitalnog nasilja o kojima smo govorili opširnije u teorijskom dijelu rada: grooming, seksting (eng. Sexting), live streaming i pornografija. Kako ne bi došlo do navedenih vrsta digitalnog nasilja veoma je važno preventivno djelovati. Prevencija podrazumijeva učinkovitu provedbu preventivnih aktivnosti, odnosno primjenu metoda, tehnika i postupaka kojima će biti uspostavljeni uslovi u kojima uopće neće doći do pojave, jačanja i napredovanja faktora rizika, radi njihove eliminacije, onemogućavanja djelovanja ili omogućavanja učinkovitog suočavanja sa posljedicama njihovog djelovanja (Kraljić Babić i Vejmelka, 2015). Jedan od ciljeva prevencije jeste stvaranje adekvatnih i povoljnih okolnosti za pravilan i zdrav razvoj svakog pojedinca (Bašić, 2009, Šaljić, 2017).

Cilj ovog istraživanja bio je ispitati iskustva roditelja o načinima preveniranja digitalnog nasilja. U ovom istraživanju smo primijenili metodu fokus grupe kako bismo ispitali iskustva roditelja o načinima preveniranja digitalnog nasilja. Kao instrument istraživanja u ovom radu koristili smo protokol fokus grupe. Protokol fokus grupe sastoji se od 12. pitanja (prilog br.1). Protokol fokus grupe je kreiran prema teorijskom okviru rada. Analiza i interpretacija rezultata biti će predstavljena prateći istraživačke zadatke i istraživačka pitanja. Uzorak istraživanja koji smo koristili u ovom radu je bio namjerni (ciljni). Realizirali smo dvije fokus grupe sa roditeljima učenika predmetne nastave koji su nastavnici u Osnovnoj školi „6.mart“ u Hadžićima i sa roditeljima učenika predmetne nastave koji nisu nastavnici, a čija djeca pohađaju Osnovnu školu „6.mart“ u Hadžićima.

1. VRSTE DIGITALNOG NASILJA

Kada su u pitanju vrste digitalnog nasilja, možemo naići na brojne podjele različitih autora, ali ono što je zajednička karakteristika svakoj od njih jeste opasnost. Na pitanje da li su upoznati sa vrstama digitalnog nasilja većina roditelja koji nisu nastavnici su odgovorili da jesu, te naveli neke od vrsta kao što su širenje lažnih informacija, uvrede, ucjene, slanje neprimjerenih poruka, objavljivanje eksplicitnog sadržaja i sl. Roditelji koji su nastavnici su dali potvrdne odgovore, tj. da su upoznati sa vrstama digitalnog nasilja i naveli sljedeće: seksualno uznemiravanje, prijetnje, slanje neprimjerenog sadržaja, zloupotreba ličnih podataka, govor mržnje, lažni profili. Prema dobijenim rezultatima istraživanja možemo reći da su roditelji upoznati sa vrstama digitalnog nasilja o kojim govore Mirković (2019) i Dedić Bukvić i Šuman (2021), a to su: grooming, seksting (eng. Sexting), live streaming i pornografija, doxing, phishing, sextortion, snimanje mobilnim uređajima ili kamerom, izdaja i prevara. Kako bi spriječili da se dogodi bilo koja od navedenih vrsta digitalnog nasilja veoma je važno preventivno djelovati.

2. POJAM „PREVENCIJA DIGITALNOG NASILJA“

Pojam prevencije digitalnog nasilja roditelji koji nisu nastavnici najčešće razumijevaju kao sprečavanje pojave digitalnog nasilja, edukacija djece i odraslih o digitalnom nasilju, zatim, kao skup aktivnosti koje se poduzimaju kako bi se djeca upoznala sa digitalnim nasiljem i opasnostima koje ono nosi prije nego se suoče s njim, smanjenje učestalosti digitalnog nasilja, zaštita od nasilja na Internetu kroz različite aktivnosti za djecu i odrasle. Roditelji koji su nastavnici razumijevaju ovaj pojam kao upoznavanje mladih sa opasnostima uzrokovanih upotrebom savremenih uređaja, zatim, kao primjenu alata koji blokiraju neprimjeren kontekst, fotografije, uvredljiv sadržaj i sl. Također, roditelji koji su nastavnici pojam prevencije digitalnog nasilja razumijevaju i kao preventivno djelovanje odraslih osoba u cilju zaštite djece u smislu praćenja sadržaja koji su djetetova sfera interesovanja, te praćenje načina komunikacije sa vršnjacima. Voditi računa o tome ko „vidi“ naše ili dječije lične podatke na društvenim mrežama, s kim razgovaramo su također jedni od odgovora roditelja koji su nastavnici. Odgovori koji su dali ispitanici obje fokus grupe su jako zanimljivi i slični, te sve ono što su oni naveli u suštini i predstavlja prevenciju digitalnog nasilja.

Prevenција podrazumijeva učinkovitu provedbu preventivnih aktivnosti, odnosno primjenu metoda, tehnika i postupaka kojima će biti uspostavljeni uslovi u kojima uopće neće doći do pojave, jačanja i napredovanja faktora rizika, radi njihove eliminacije, onemogućavanja djelovanja ili omogućavanja učinkovitog suočavanja sa posljedicama njihovog djelovanja (Kraljić Babić i Vejmelka, 2015). U oblike prevencije spadaju primarna, sekundarna i tercijarna prevencija.

3. AKTIVNOSTI KOJE SE REALIZIRAJU PO PITANJU PREVENCIJE DIGITALNOG NASILJA

Na pitanje da li učestvuju u aktivnostima koje se realiziraju (npr. u školama) po pitanju prevencije digitalnog nasilja većina roditelja koji nisu nastavnici su odgovorili da ne učestvuju dok je jedan roditelj naveo da su se na roditeljskim sastancima doticali teme o prevenciji digitalnog nasilja. Ispitanici druge fokus grupe koju čine roditelji koji su nastavnici su imali dosta drugačije odgovore i navodili su da učestvuju u aktivnostima kao što su časovi odjeljske zajednice ili časovi redovne nastave kada se bave tematikom vezanom za digitalno nasilje. Zatim, roditelji koji su nastavnici navode da se i na roditeljskim sastancima vodi diskusija o ovoj problematici, te i kada su u pitanju seminari ili neka predavanja na nivou škole u kojoj učestvuju svi prosvjetni radnici. Također, kao aktivnosti koje se realiziraju po pitanju prevencije digitalnog nasilja nastavnici navode saradnju sa lokalnom zajednicom kao što je npr. MUP i Centar za socijalni rad. Kada uporedimo rezultate obje fokus grupe možemo vidjeti primijetnu razliku u odgovorima ispitanika, te uočiti da su roditelji koji su nastavnici mnogo više upoznati sa aktivnostima koje se realiziraju po pitanju prevencije digitalnog nasilja, a samim tim su i učesnici navedenih aktivnosti iz razloga jer realiziraju teme na odjeljskim zajednicama koje govore o prevenciji digitalnog nasilja, zatim, prisustvuju roditeljskim sastancima na kojima se također govori o ovoj problematici.

4. NEPRIMJERENI SADRŽAJI ZA DJECU

Roditelji koji nisu nastavnici u neprimjerene sadržaje za djecu navode reality show, društvene mreže kao što su Tik – tok, Instagram, Facebook, Youtube. Također, naveli su i crtiće koji su nasilni i neprimjereni dječijem uzrastu.

Roditelji koji nisu nastavnici naglašavaju da izbjegavaju da djeca gledaju neprimjerene sadržaje i da se trude smanjiti interes za neprimjerenim sadržajima, potičajući i ukazujući im na edukativnije i primjerenije sadržaje, ali da je to jako teško jer su sada na svakom koraku djeca izložena neprimjerenim sadržajima. Nekoliko roditelja je navelo da njihova djeca često gledaju određene youtubere kao što su Omčo i Cerix iako im ukazuju na to da oni nisu baš najbolji primjer djeci, te im zbog toga ograniče gledanje takvog sadržaja. Jedan od roditelja je naveo da u neprimjerene sadržaje spada sve ono što je označeno sa „roditeljska pažnja“. Roditelji koji su nastavnici kao neprimjerene sadržaje navode sve one medijske sadržaje koji štete psihofizičkom zdravlju i koji nisu u skladu sa njihovim uzrastom, te koji vode djecu ka razvijanju različitih oblika nasilja. Ispitanici i ove fokus grupe također navode youtubere, tik – tokere i razne igrice kao neprimjeren sadržaj. Sadržaji koji utiču na dječije raspoloženje, sadržaji koji su edukativnog karaktera često budu iskorišteni za neprimjerenu reklamu su, također, jedni su od odgovora. Većina roditelja koji su nastavnici navode da njihova djeca ne gledaju neprimjeren sadržaj jer im oni to ne dozvoljavaju i kroz razgovor objašnjavaju zašto su baš ti sadržaji neprimjereni dok sa druge strane, neki od odgovora su bili da djeca gledaju neprimjerene sadržaje jer roditelji nisu uvijek prisutni u tom periodu kako bi ih provjeravali. Također, kao razloge zbog kojih djeca gledaju neprimjerene sadržaje, roditelji koji su nastavnici su naveli jer je mali broj sadržaja koji je dostupan bez nasilja. Analizirajući odgovore obje fokus grupe možemo reći da su roditelji itekako svjesni plasiranja neprimjerenog sadržaja, ali i toga šta njihova djeca gledaju i da se trude ukazati na negativne strane takvih sadržaja, smanjiti interes za njih, te ograničiti, ali i upotpunosti zabraniti gledanje istih. Kroz navedene rezultate možemo uočiti sve tri vrste roditeljske medijacije o kojima smo prethodno govorili u teorijskom dijelu rada.

Važno je spomenuti da roditelji trebaju svakodnevno razgovarati sa djecom i objašnjavati zašto su neki medijski sadržaji dobri, a neki loši, te im pomoći da nauče kako razlikovati dobre i loše postupke likova, njihove motive i posljedice prikazanog ponašanja u stvarnom životu. Navedenim postupcima roditelji mogu poticati razvoj medijske pismenosti kod djece. Veoma je važno da roditelji prate šta njihova djeca gledaju na digitalnim uređajima, te da znaju prepoznati koji medijski sadržaji su prilagođeni dobi djeteta. potrebno da roditelji budu svjesni ne samo rizika koje mediji nose, već i pozitivnih aspekata medija.

Mediji mogu imati veoma negativan utjecaj na djecu i mlade. Učestalo prikazivanje nasilja na televiziji, u filmovima i videoigrama, što je zajednička značajka medijskih sadržaja u cijelom svijetu, dokazano utječe na djecu na više razina – na njihovo ponašanje (povećanje agresivnog ponašanja), psihički život (povećanje straha i tjeskobe u susretu sa svijetom u kojem žive) te društveni život (smanjenje osjetljivosti na patnje drugih ljudi i potvrda nasilja kao najboljeg načina za rješavanje međuljudskih sukoba). Nasilje može imati negativan uticaj čak i onda kad je nasilje prikazano kako bi se dokazala neka moralna ili obrazovna pouka, kako bi se predstavili društveni sukobi ili kršenje dječjih prava (Kolucki i Lemish, 2013).

5. LAŽNE VIJESTI NA INTERNETU

Lažne vijesti su postale svakodnevica na Internetu, a ono što je veoma važno jeste da su ispitanici obje fokus grupe imali pozitivne odgovore, a to je da prepoznaju lažne vijesti. Načini na koje se djeci ukazuje na lažne vijesti kod ispitanika obje fokus grupe su najčešće razgovori u kojima se objašnjava da se *trebaju koristiti samo provjerene i sigurne stranice prilikom traženja određenih informacija*, zatim, kroz objašnjenja kojim se dovode djeca do realnije slike cjelokupne situacije (npr. da na Instagramu nije sve savršeno kao što izgleda). Jedni od odgovora su bili savjeti o opasnostima na Internetu, prenošenje vlastitih iskustava sa lažnim vijestima. Savjeti roditelja su sljedeći: - *ne odgovarati na poruke nepoznatih osoba koje mogu biti lažni profili, ne otvarati nepoznate linkove koji kontakti na društvenim mrežama šalju, provjeravati zajedničke kontakte na društvenim mrežama, ne naručivati proizvode ili odjeću sa neprovjerenih stranica, blokirati stranice koje šire laži*. Također, roditelji su navodili da često objašnjavaju djeci kako da prepoznaju i lažne profile na društvenim mrežama, razne reklame koje nude nagrade i sl. Rezultati koje smo dobili od obje fokus grupe se ne razlikuju iz razloga jer su ispitanici obje fokus grupe naveli da prepoznaju lažne vijesti, a da djeci ukazuju na njih kroz razgovor, prenošenje vlastitih iskustava i brojne savjete.

6. IZLOŽENOST DJECE MEDIJSKIM SADRŽAJIMA

Roditelji koji nisu nastavnici navode da medijski sadržaji imaju veoma loš uticaj na djecu jer djeca oponašaju likove iz crtića, youtubere, tik – tokere, te korise njihov neprimjeren govor i gestikulaciju. Također, roditelji koji nisu nastavnici smatraju da medijski sadržaji imaju više negativnih nego pozitivnih strana, te da zbog toga imaju loš uticaj na djecu. Roditelji koji su nastavnici također smatraju da medijski sadržaji imaju i pozitivne i negativne strane, te da je važno naučiti dijete da razlikuje jedno od drugoga. Jedan od odgovora je glasio da mediji itekako dobro utiču u procesu socijalizacije djeteta, da mu pomažu u toj sferi, ali isto tako mogu negativno uticati na njihove emocije. Roditelji koji su nastavnici također smatraju da je jedan od razloga zašto medijski sadržaji utiču loše na djecu jeste nezainteresovanost djece za fizičke aktivnosti, sport, a razlog toga je njihova izloženost društvenim mrežama i mnogim drugim medijskim sadržajima. Pored toga, naveli su da medijski sadržaji kojim su djeca izložena potiču na agresivnost, nervozu, neraspoloženje, pospanost.

Analizirajući rezultate istraživanja, dolazimo do zaključka da obje fokus grupe smatraju da medijski sadržaji utiču loše na djecu, te da imaju više nedostataka nego prednosti. Prema tome, kako bi spriječili da djeca budu izložena negativnim medijskim sadržajima veoma je važno razviti kod djece socijalne vještine i ograničiti vrijeme gledanja medijskih sadržaja, te da to vrijeme iskoriste na zabavniji i produktivniji način.

7. PRAVILA ZA KORIŠTENJE DIGITALNIH UREĐAJA I PRAĆENJE MEDIJSIH SADRŽAJA

Roditelji koji nisu nastavnici su naveli da imaju pravila za korištenje digitalnih uređaja, te i da se trude da djeca gledaju sadržaje primjerene njihovoj dobi iako je to ponekad teško zbog izloženosti mnogih neprimjerenih sadržaja o kojima smo prethodno govorili. Neka od pravila su zabranjeno korištenje digitalnih uređaja radnim danima kada se ide u školu, zatim, da dijete ne koristi računar već samo telefon od roditelja u njihovom prisustvu. Također, neki od odgovora su i da se računar nalazi u dnevnoj sobi i koristi se samo za školske obaveze dok se dječiji telefon provjerava, znaju se lozinke dječijih profila na društvenim mrežama, provjeravaju se chatovi tj. da li se djeca dopisuju s osobama koje poznaju i sl. Jedno od pravila je ograničeno vrijeme npr. da je djetetu dozvoljena upotreba telefona do 19h.

Roditelji koji su nastavnici također imaju jasna pravila i također su naveli upotrebu telefona isključivo u prisustvu roditelja, zatim, o vremenu i sadržajima koji mogu biti i koji nikako ne smiju biti u njihovom pregledniku, čest razgovor o dozvoljenim i nedozvoljenim aktivnostima na Internetu, neposjedovanje vlastitog mobilnog. Iz dobivenih rezultata možemo, također, uočiti slične odgovore u obje fokus grupe i odgovori se u suštini slažu sa teorijskim dijelom rada. Najčešći odgovori su bili da je pravilo da djeca koriste telefon u prisustvu roditelja i da im je ograničeno vrijeme gledanja medijskih sadržaja, te da sadržaji koje djeca prate budu prilagođeni dječijoj dobi. Jako slična pravila navode i Shaw i Wood (2009), te ih smatraju itekaki poželjnim, a to su: postavljanje ograničenja, održavanje discipline, ne dopuštati djeci da gledaju nasilne sadržaje, nadzirati dijete dok je za računarom, zajedničko gledanje sadržaja, napraviti „kino ambijent“ prilikom zajedničkog gledanja sadržaja kako bi se osjećali ugodnije i djeca i roditelji.

8. NADZIRANJE I OGRANIČENJA DJECE PRILIKOM KORIŠTENJA INTERNETA

Roditelji koji nisu nastavnici naveli su da nadziru djecu pomoću aplikacija namijenjenih za to, da često razgovaraju sa djecom o opasnostima Interneta, da provjeravaju koga djeca imaju u kontaktima na društvenim mrežama, tj. da li su to njihovi realni prijatelji, posjeduju lozinke dječijih profila na društvenim mrežama. Također, naveli su da se drže prethodno spomenutih pravila, a to je da djeca koriste mobilne uređaje samo u prisustvu roditelja. Roditelji koji su nastavnici su najčešće navodili da koriste aplikaciju „Roditeljski nadzor“ i da je instalirana i na njihovom i na dječijem telefonu, također, nadziru djecu na način da često pregledaju historiju mobilnog uređaja, često prate sadržaje koje djeca gledaju i trude se da to kontrolišu, da razgovaraju sa djecom o društvenim mrežama i sl. Roditelji ističu da putem te aplikacije najčešće ograničavaju vrijeme koje djeca provode na Internetu. Prema riječima roditelja koji nisu nastavnici, u njihovim obiteljima su postavljena ograničenja prilikom korištenja digitalnih uređaja i ta ograničenja se rijetko prekrše. Roditelji koji nisu nastavnici navode da je djeci najvažnije postaviti vremensko ograničenje i da TV i mobilne uređaje treba dozvoliti samo vikendom, zatim, da djeca radnim danima koriste računare isključivo za školske obaveze. Također, neki od ispitanika su stava da djeca mogu koristiti mobilne uređaje dva do tri sata dnevno, da iza 19:00h nema korištenja Interneta, da je neophodno ograničiti sadržaj koji djeca gledaju i sl.

Također, naveli su da djeca imaju zabranu igranja određenih igrica u kojim je prikazano nasilje. Na osnovu dobijenih rezultata dolazi se do zaključka da ispitanici obje fokus grupe nadziru djecu prilikom korištenja Interneta i da se služe istim aplikacijama i načinima nadziranja. Nadziranje djece prilikom korištenja Interneta je jedan od načina prevencije digitalnog nasilja. Ovdje ćemo spomenuti restriktivnu medijaciju koja ima ključnu ulogu u zaštiti djece prilikom korištenja Interneta. Restriktivna roditeljska medijacija predstavlja postavljanje jasnih pravila i ograničenja u vezi s korištenjem digitalnih medija od strane djece. Restrikcije mogu biti postavljene u raznim oblicima pa tako roditelji mogu ograničiti vrijeme provedeno uz digitalne medije i nadzirati djecu prilikom upotrebe digitalnih medija, ali i sam sadržaj kojeg se djeca dotiču kroz medije. Kao partneri roditelju, pri donošenju ovakvih odluka služe i mnogi programi koji blokiraju određene rizične sadržaje na Internetu kako bi djeca ostala zaštićena prilikom provedbe vremena u digitalnom svijetu (Ivančić, 2021).

9. ZAJEDNIČKO PRAĆENJE SADRŽAJA NA DIGITALNIM UREĐAJIMA

U eksperimentalnim istraživanjima pokazalo se da zajedničko gledanje televizije, pri kojem roditelji usmjeravaju pažnju djeteta na najvažnije aspekte programa, komentarišu sadržaj i proširuju lekcije sadržane u programu, može povećati korist koju djeca imaju od gledanja obrazovnih programa jer poboljšava djetetovo razumijevanje radnje, likova i poučnih sadržaja, razlikovanje mašte od stvarnosti (Bartaković i Sindik, 2016). Kada Ivančić (2021) govori o ovoj strategiji, referira se na obiteljsko gledanje televizije, no danas je čest i zajednički ulazak u digitalni prostor. Roditelji s djecom igraju igre putem kanala kao što su pametni telefoni, PlayStation ili računala, a nerijetko zajedno istražuju Internet kako bi pronašli zabavu ili materijale za školske zadatke. Upravo Internet pruža mogućnost za obiteljsku saradnju i komunikaciju u kojoj roditelji i djeca mogu zajedno provoditi vrijeme. Prema riječima većine roditelja koji nisu nastavnici, nemaju zajedničke interese sa djecom iz razloga jer djeca više uživaju provoditi samostalno vrijeme na digitalnim uređajima, interesuju ih drugačiji sadržaji u odnosu na roditelje i zbog toga ne gledaju često zajedno sadržaje. Insistiranje na zajedničkom korištenju digitalne tehnologije s adolescentima ne bi imalo iste pozitivne rezultate zbog toga što sve veći broj djece posjeduje vlastite digitalne uređaje, poput pametnih telefona, a upravo ta činjenica otežava ovakvu vrstu roditeljske medijacije (Ivančić, 2021).

Dva ispitanika su samo odgovorila da ponekad gledaju zajedno filmove prilagođene dječijem uzrastu. Roditelji koji su nastavnici navode da često gledaju filmove sa djecom, odlaze u kino, čak navode da naprave i kućni ambijent kina kako bi djeci bilo što zanimljivije. Također, navode da uživaju zajedno pratiti edukativne emisije npr. o čovjeku ili životinjama, takmičarske emisije, utakmice itd. Analizirajući rezultate istraživanja, možemo uvidjeti razliku u odgovorima kada su u pitanju ove dvije fokus grupe. Većina roditelja koji nisu nastavnici ne gledaju zajedno sadržaje sa djecom dok roditelji koji su nastavnici to čine. Roditelji koji su nastavnici mišljenja su da je vrlo važno odvojiti vrijeme i pogledati određeni sadržaj sa djecom, interesovati se za ono što se njima dopada.

Zajedničkim korištenjem roditelji usađuju svoje navike djeci, te djeca stvaraju pozitivne digitalne navike ovisno o tome koliko su pozitivne navike njihovih roditelja, ali i koliko se te na koji način, raspravlja o istima (Ivančić, 2021).

10. SAVJETI O DRUŠTVENIM MREŽAMA

Roditelji koji nisu nastavnici savjetuju djecu da gledaju Youtube uz određena vremenska ograničenja, također, da ne komuniciraju sa nepoznatim osobama, da ne dijele lične podatke javno, da ne prihvataju zahtjeve na društvenim mrežama od nepoznatih ljudi. Također, roditelji koji nisu nastavnici savjetuju djecu da budu pristojni i da ne objavljuju vlastite fotografije na društvene mreže. Dva roditelja su navela da njihova djeca nisu korisnici društvenih mreža, ali da bez obzira na to razgovaraju na tu temu i upozoravaju djecu na sve ono što se može dogoditi na društvenim mrežama. Roditelji koji su nastavnici također dijele korisne savjete kao što su da su djeca uvijek na oprezu, da se obrate roditeljima ukoliko dožive bilo kakvu neugodnost na Internetu, da ne objavljuju lične podatke, da se ne dopisuju sa nepoznatim osobama, da ne psuju, da ne provode mnogo vremena na društvenim mrežama, da ne sudjeluje u raspravama i prepirkama koje su dio svakodnevnice na Facebook grupama. Svaki od navedenih savjeta je koristan i ima jednaku važnost. Analizirajući rezultate istraživanja možemo uočiti da su ispitanici obje fokus grupe upoznati sa društvenim mrežama i ovoj temi razgovaraju sa djecom.

5. DISKUSIJA

Digitalno nasilje predstavlja svaki namjerni oblik nasilja koje nastaje putem digitalnih tehnologija. Ovakav oblik nasilja je postao najučestaliji oblik nasilja u 21. vijeku. To je ponašanje koje se ponavlja i koje ima cilj da uplaši, naljuti ili osramoti osobe koje su napadnute. Cilj digitalnog nasilja je da se druga osoba uznemiri, povredi, ponizi i da joj se nanese šteta (Žunić Cicvarić i Kalajdžić, 2021). Izloženi smo mnogim vrstama digitalnog nasilja, a ispitanici fokus grupa su izdvojili sljedeće vrste kao najučestalije: Širenje lažnih informacije, ucjene, uvrede, objavljivanje eksplicitnog sadržaja, slanje uznemirujućih poruka, zloupotreba ličnih podataka, govor mržnje i sl. Mirković (2019) kao načešće vrste digitalnog nasilja navodi niz predatorski motivisanih postupaka, odnosno pripremnih radnji koje imaju za cilj uspostavljanje kontakta, održavanje komunikacije i fizički pristup djetetu, slanje ili postavljanje Internet fotografija, poruka ili video-snimaka sa eksplicitnim seksualnim sadržajem, situacije u kojima su djeca i mladi prisiljeni da u realnom vremenu realizuju određene seksualne aktivnosti, kao što je uključivanje u seksualno eksplicitno ponašanje pred kamerom i taj videozapis prati više korisnika, te izloženost eksplicitnim sadržajima. Cilj ovog istraživanja je bio ispitati iskustva roditelja o načinima preveniranja digitalnog nasilja, te smo kroz metodu fokus grupe ispitali iskustva roditelja. Realizirali smo dvije fokus grupe sa roditeljima učenika predmetne nastave koji su nastavnici i sa roditeljima učenika predmetne nastave koji nisu nastavnici. Svi ispitanici su bili voljni i spremni za učešće u fokus grupi. Prema dobijenim odgovorima možemo reći da su ispitanici u obje fokus grupe upoznati sa najčešćim vrstama digitalnog nasilja.

Roditeljsku medijaciju možemo predstaviti kao skup strategija koju roditelji koriste kako bi djecu savjetovali, kontrolirali ili ograničili im određene aktivnosti. Roditeljska medijacija može biti restriktivna, aktivna medijacija i zajedničko korištenje. U odgovorima ispitanika najčešće smo prepoznali dva oblika roditeljske medijacije, a to su restriktivna i aktivna medijacija. Restriktivna roditeljska medijacija u biti predstavlja postavljanje jasnih pravila i ograničenja u vezi s korištenjem digitalnih medija od strane djece (Ivančić, 2021). Aktivna medijacija se ustvari odnosi na razgovor između roditelja i djeteta o medijskim sadržajima, kao i o njihovim mogućim rizicima i prednostima (Bartaković i Sindik, 2016). Dakle, ispitanici u obje fokus grupe imaju jasno postavljena pravila i ograničenja kada je riječ o korištenju digitalnih medija, te često razgovaraju i nude savjete djeci o medijima, medijskim sadržajima, društvenim mrežama i sl.

Pravila i ograničenja koja možemo izdvojiti kao najčešće spomenuta su da je korištenje digitalnih uređaja dozvoljeno samo u prisustvu roditelja, vremensko ograničenje, upotreba aplikacije „Roditeljski nadzor“, da se digitalni uređaji ne koriste radnim danima, da djeca ne koriste društvene mreže, da djeca prate sadržaj prilagođen njihovoj dobi i sl. Treći oblik roditeljske medijacije odnosi se na roditeljsko i dječije zajedničko korištenje medija. Većina ispitanika fokus grupe koju čine roditelji koji nisu nastavnici naveli su da nemaju zajedničke interese sa djecom i da ne gledaju zajedno sadržaje na digitalnim uređajima, te su samo dva ispitanika odgovorili da ponekad pogledaju film sa djecom dok ispitanici koje čine roditelji koji su nastavnici ističu da često gledaju crtiće i takmičarske emisije, utakmice, odlaze sa djecom u kino i gledaju filmove prilagođene dječijem uzrastu, edukativne emisije o čovjeku i životinjama. Ispitanici koje čine roditelji koji su nastavnici smatraju da je veoma važno pratiti sadržaj za koji se njihova djeca interesuju i odvojiti vrijeme da to gledaju zajedno. Dakle, treći oblik roditeljske medijacije nije zastupljen u obje fokus grupe upotpunosti kao što je to slučaj sa restriktivnom i aktivnom medijacijom. Kada je riječ o medijskim sadržajima koji su neprimjereni i koji mogu uticati da na to da se dogodi digitalno nasilje, ispitanici u obje fokus grupe su naveli da su to društvene mreže kao što je Tik – Tok, Instagram, Facebook, Youtube, razne igrice, crtane filmove i sl. Ispitanci su mišljenja da djeca oponašaju popularne „tik – tokere“, „youtubere“, „gamere“, likove iz crtića i filmova i da se uče neprihvatljivim oblicima ponašanja kroz plasiranje ovakvih sadržaja.

Zaključak ove diskusije do kojeg se dolazi jeste da su ispitanici obje fokus grupe upoznati sa vrstama digitalnog nasilja i razumijevaju pojam prevencije digitalnog nasilja. Također, ispitanici u obje fokus grupe primjenjuju roditeljsku medijaciju kao jedan od vidova prevencije digitalnog nasilja. Veoma je važno da su roditelji svjesni sadržaja koji se svakodnevno plasira djeci, te da znaju razlikovati primjereni sadržaj od neprimjerenog kako takvi sadržaji ne bi negativno uticali na djecu i njihovo ponašanje, emocije i što je najvažnije, da ti sadržaji ne dovedu djecu do digitalnog nasilja.

ZAKLJUČAK

Prevenција digitalnog nasilja predstavlja najvažniji proces u današnjici u kojem je potrebno reagovati i spriječiti određeno, namjerno, neprihvatljivo ponašanje koje vodi ka digitalnom nasilju. Roditelji bi trebali biti upoznati sa svim prednostima i nedostacima digitalnih medija koji čine dječiju svakodnevicu. Ovim istraživačkim radom željeli smo ispitati iskustva roditelja o načinima prevencije digitalnog nasilja, obuhvatajući tri istraživačka zadatka. Prvi istraživački zadatak se odnosio na vrste digitalnog nasilja, dok se drugi odnosio na oblike roditeljske medijacije koji se primjenjuju u prevenciji digitalnog nasilja. Treći istraživački zadatak se odnosio na medijske sadržaje koje roditelji smatraju neprimjerenim.

Kroz ovo istraživanje saznali smo da su roditelji itekako upoznati sa sadržajima koje njihova djeca prate na digitalnim uređajima, što je veoma važno kada je riječ o prevenciji digitalnog nasilja. Također, svi ispitanici su upoznati sa pojmom „Prevenција digitalnog nasilja“ i znaju šta prevencija zaista predstavlja. Poželjno je da roditelji budu uključeni upotpunosti u život svog djeteta i da vode računa o tome šta dijete postavlja na društvene mreže ukoliko ih koristi, da li dijeli lične podatke i fotografije sa kontaktima na društvenim mrežama, da li su u kontaktima na društvenim mrežama dječiji realni prijatelji i sl. Društvene mreže su veoma opasne jer nikad ne možemo sa sigurnošću znati ko se nalazi „s druge strane ekrana“. Veoma je važno ukazivati djeci na prednosti, ali posebno i na sve opasnosti i nedostatke koje društvene mreže mogu donijeti. Ispitanici su navodili u odgovorima da često koriste aplikaciju „Roditeljski nadzor“ kako bi kontrolirali vrijeme koje dijete provodi na Internetu, ali i da ne dozvoljavaju da djeca koriste digitalne uređaje bez njihovog prisustva, a da u koliko koriste, pregledavaju historiju preglednika i dječije chatove, tj. s kim se djeca dopisuju. Roditelji su svjesni sadržaja koji se plasira djeci, te smatraju da je danas jako malo edukativnog sadržaja, te da mnogi Youtube videi, crtici, filmovi i igrice promoviraju nasilje, stoga roditelji nastoje ograničiti vremensko korištenje digitalnih uređaja, te usmjeriti pažnju djeteta na neke edukativnije, primjerenije i kvalitetnije sadržaje koji su prilagođeni njihovoj dobi. Roditelji trebaju biti najveća podrška i oslonac djeci, savjetovati ih o prednostima i nedostacima digitalnih medija, društvenih mreža, neprimjerenim sadržajima i sl. Kako bi roditelji mogli prenijeti znanje djeci o digitalnim medijima, veoma je važno da i oni budu digitalno osviješteni, da znaju primijeniti roditeljsku medijaciju, te da budu digitalno i medijski pismene osobe jer samo na taj način mogu uspješno i preventivno djelovati kada je riječ o digitalnom nasilju.

PREPORUKE ZA RODITELJE

- 1. Učenje i poučavanje o digitalnoj i medijskoj pismenosti je neophodno kako bi mogli uspješno djelovati po pitanju prevencije digitalnog nasilja. Poželjno je da roditelji kroz različite aktivnosti kao što su edukacije, seminari ili radionice digitalnu i medijsku pismenost jer samo na takav način mogu doprinijeti prevenciji digitalnog nasilja.*
- 2. Upoznati se sa vrstama digitalnog nasilja i mogućim načinima prevencije kroz edukacije, seminare, roditeljske sastanke i sl. Roditelji trebaju poznavati vrste digitalnog nasilja kako bi mogli prepoznati određenu vrstu ukoliko se ona dogodi, te adekvatno reagirati.*
- 3. Razvijati partnerstvo između roditelja i škole kako bi pružili što veću podršku djeci i spriječili digitalno nasilje. Poželjno je da roditelji kao prvi učitelji svoje djece budu uključeni u sve školske aktivnosti i da se komunikacija sa roditeljima odvija kontinuirano. Veoma je važno da partneri, u ovom slučaju su to roditelji i škola, imaju iste interese kako bi postigli zajednički cilj.*
- 4. Kreirati pravila za korištenje digitalnih uređaja u obitelji. Pravila za korištenje digitalnih uređaja je veoma važno postaviti kako bi ograničili vrijeme korištenja digitalnih uređaja, zatim, birali sadržaje koje će djeca gledati i primjenjujući pravila preventivno djelovali.*
- 5. Kroz demokratski stil roditeljstva i modeliranjem svog ponašanja razvijati empatiju, emocionalnu toplotu i poštovanje kod djece prema drugim ljudima. Kroz demokratski stil roditeljstva roditelji objašnjavaju svoje razloge za uspostavljena pravila ili određenih odluka. Demokratski roditelji su topli, pokazuju djeci ljubav, empatiju i razumijevanje, te ostvaruju uspješnu komunikaciju sa djecom.*
- 6. Razvijati interese za zajedničko gledanje medijskih sadržaja i svakodnevne aktivnosti djeteta. Veoma je važno pokazivati interes za zajedničko gledanje medijskih sadržaja jer time djeci pokazujemo da nam je stalo do njih i do toga kako oni provode svoje slobodno vrijeme, a na takav način imamo uvid i kontrolu o tome kakve medijske sadržaje djeca preferiraju i gledaju.*

7. *Razvijati pedagošku kulturu roditelja. Poželjno je da svaki roditelj bude upoznat sa odgojnim metodama i sredstvima, odgojnim zadacima, te odgojnim vrijednostima. Roditelji trebaju poštovati djetetove osobnosti, a njihov odnos treba biti zasnovan na povjerenju. Također, dosljednost je veoma važna u odgoju jer ukoliko su npr. roditelji uspostavili određena pravila, potrebno je i da ih se drže, a djeca će samo na takav način poštovati ta pravila.*

LITERATURA

1. Agencija za elektroničke medije. (2016). *Preporuke za zaštitu djece i sigurno korištenje elektroničkih medija*. Zagreb. Dostupno na: <https://www.medijskapismenost.hr/wp-content/uploads/2016/09/medijska-pismenost-preporuke-dokument.pdf>
2. Bartaković, S. i Sindik, J. (2016). *Medijacijska uloga roditelja prilikom djetetovog gledanja televizije*. Acta Iadertina, 13 (2), 0-0. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/190142>
3. Bešić, M. (2009). *Metodologija političkih nauka*. Podgorica: Fakultet političkih nauka.
4. Bilić, V. (2014). *Correlates and outcomes of cyberbullying and cybervictimization*. U: Orel, M. (ur.) *The new vision of future technologies*. Ljubljana: Eduvision, 71-84.
5. Buljan Flander, G., Dugić, S. i Handabaka, I. (2015). *Odnos elektroničkog nasilja, samopoštovanja i roditeljskih čimbenika kod adolescenata*. Klinička psihologija, 8 (2), 167-180. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/169741>
6. Buljubašić Kuzmanović, V. i Botić, T. (2012). *Odnos školskog uspjeha i socijalnih vještina kod učenika osnovne škole*. *Život i škola, LVIII (27)*, 38-53. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/83154>
7. Buljubašić Kuzmanović, V. i Simel, S. (2010). *Odnos univerzalnih i ponašajnih vrijednosti mladih*. *Školski vjesnik*, 59 (3.), 373-386. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/82384>
8. Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. (2007). *Research Methods in Education*. London and New York: Routledge Falme.
9. Čendo Metzinger, T. i Toth, M. (2020). *Metodologija istraživačkog rada za stručne studije*. Velika Gorica: Veleučilište Velika Gorica. Dostupno na: <https://www.vvg.hr/app/uploads/2020/03/METODOLOGIJA-ISTRA%C5%BDIVA%C4%8CKOG-RADA-ZA-STRU%C4%8CNE-STUDIJE.pdf>
10. Čengić, L. (2019). *Medijsko opismenjavanje u porodici i preporuke za implementaciju projekta unapređenja medijske pismenosti u okviru porodice u BiH*. Sarajevo: Mediacentar.
Dostupno na: https://www.media.ba/sites/default/files/medijsko_opismenjavanje_u_porodici_1.pdf

11. Dedić Bukvić, E, Šuman, M. (2021). *Nastavnici kao digitalni mentori: podrška u radu s djecom i mladima u digitalnom okruženju*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
12. Fajgelj, S. (2007). *Metode istraživanja ponašanja*. Beograd: Centar za primenjenju psihologiju.
13. Hinduja, S. & Patchin, J. W. (2010). *Bullying, cyberbullying, and suicide*. Archives of Suicide Research, 14(3), 206-221.
Dostupno na:
https://www.researchgate.net/publication/45289246_Bullying_Cyberbullying_and_Suicide
14. Ivančić, M. (2021). *Znanje i stavovi roditelja o digitalnim navikama njihove djece*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
15. Knez Radolović, J. i Renić, M. (2020). *Djeca u digitalnom okruženju – vodič za roditelje*. Roditelji u akciji – RODA: Zagreb.
16. Kuzmanović, D. i sur. (2016). *Digitalno nasilje: prevencija i reagovanje*. Beograd : Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije i Pedagoško društvo Srbije:
Dostupno na: <https://www.unicef.org/serbia/media/5771/file/Digitalno%20nasilje.pdf>
17. Kolucki, B. i Lemish, D. (2013). *Kako komunicirati s djecom – Načela i prakse za podršku, nadahnuće, poticaj, obrazovanje i isjecljenje*. Zagreb: UNICEF. Dostupno na:
https://www.unicef.hr/wp-content/uploads/2015/09/Prirucnik_Kako_komunic_HR_web_1_.pdf
18. Kraljic Babić, K. i Vejmelka, L. (2015). *Specifičnosti nasilja među djecom, prevencije i tretmana nasilnog ponašanja u predškolskoj dobi*. Socijalne teme, 1 (2), 91-114.
Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/177308>
19. Maksimović, J., Petrović, J. i Osmanović, J. (2015). *Medijske kompetencije školskih pedagoga u suzbijanju vršnjačkog nasilja*. In medias res, 4 (6), 912-923. Dostupno na:
<https://hrcak.srce.hr/151820>
20. Malkić Aličković, A. (2017). *Ispitivanje socijalnih vještina učenika osnovnoškolske dobi u odnosu na dob i spol*. Školski vjesnik, 66 (3.), 379-400. Dostupno na:
<https://hrcak.srce.hr/193280>
21. Matijević, M., Bilić, V. i Opić, S.(2017). *Pedagogija za učitelje i nastavnike*. Zagreb: Školska knjiga.

22. Milošević, M. i Putnik, N. (2019). *Fenomen vršnjačkog nasilja na internetu – izazov za nauku i zakonodavstvo*. Sociologija. 61 (4). 599 – 616. Dostupno na: <https://www.ceeol.com/search/viewpdf?id=854780>
23. Miljević, M. (2007). *Metodologija naučnog rada*. Pale: Filozofski fakultet Univerziteta u Istočnom Sarajevu.
24. Mirković, A. (2019). *Najbolje prakse podrške deci žrtvama nasilja u digitalnom okruženju*. Sarajevo: Save the Children in North West Balkans.
25. Mujagić, N, Kačmarčik-Maduna, N. (ur). (2017). *Mediji u najboljem interesu djeteta: pregled znanja i iskustava za kreatore medijskih sadržaja*. Sarajevo: Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH.
Dostupno na: <https://www.unicef.org/bih/sites/unicef.org.bih/files/2018-10/mediji-u-najboljem-interesu-djeteta.pdf>
26. Muratbegović, A., Hasanović, E., Zečević, J., Rizvo, S., Efendić, A. (2017). *Smjernice za postupanje u slučaju nasilja nad djecom u digitalnom okruženju BiH*. Sarajevo: EMMAUS. Dostupno na: <https://mo.ks.gov.ba/sites/mo.ks.gov.ba/files/tekst1.pdf>
27. Mužić, V. (1999). *Uvod u metodologiju istraživanja odgoja i obrazovanja*. Zagreb: Educa.
28. Pašalić Kreso, A. (2012). *Koordinate obiteljskog odgoja*. Sarajevo: Filozofski fakultet.
29. Robotić, P. (2015). *Zamke virtualnog svijeta: zaštita djece i mladih na internetu i prevencija ovisnosti*. Journal of Applied Health Sciences = Časopis za primijenjene zdravstvene znanosti, 1 (2), 81-96. Dostupno na: <https://doi.org/10.24141/1/1/2/1>
26. Ružić, N. (2011). *Zaštita djece na Internetu. Nova prisutnost*, IX (1), 155-169. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/72422>
31. Shaw. R. i Wood S. (2009). *Epidemija popustljivog odgoja – Zašto su djeca nevesela, nezadovoljna, sebična, te kako im pomoći*. Zagreb: V.B.Z. d.o.o.
32. Šaljić, Z. (2017). *Prevenција antisocijalnog ponašanja učenika. Šta i kako raditi u školi?* Beograd: Institut za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.

33. Šušnjara S.(2013). *Izloženosti djece nasilju putem različitih medija*. Suvremena pitanja: časopis za kulturu i prosvjetu. No.17. 77 – 90. Dostupno na: <https://www.ceeol.com/search/journal-detail?id=122>
34. Žunić Cicvarić, J. i Kalajdžić K. (2021). *Vodič za digitalnu bezbednost mladih – zaštita privatnosti i sprečavanje digitalnog nasilja*. Beograd: Beogradska otvorena škola.
35. Vrkić Dimić, J. (2014). Suvremeni oblici pismenosti. *Školski vjesnik*, 63 (3), 381-394. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/136084>

PRILOG 1.

Pitanja za Fokus grupu

1. Da li ste upoznati sa vrstama digitalnog nasilja ? Ukoliko jeste, navedite koje vrste digitalnog nasilja su Vama najpoznatije.
2. Kako Vi razumijevate pojam „Prevenција digitalnog nasilja“?
3. Da li učestvujete u aktivnostima koje se realiziraju (npr. u školama) po pitanju prevencije digitalnog nasilja ? Ukoliko je Vaš odgovor potvrđan, na koji način učestvujete i kakve su te aktivnosti ?
4. Koje medijske sadržaje smatrate neprimjerenim za djecu ?
5. Da li Vaša djeca gledaju neprimjeren sadržaj (npr. crtiće u kojima se javlja određeno nasilje)?
6. Da li prepoznajete lažne vijesti na Internetu ? Ukoliko da, na koji način ukazujete djetetu na lažne vijesti?
7. Prema Vašem mišljenju, kako medijski sadržaji utiču na djecu ?
8. Da li imate pravila za korištenje digitalnih uređaja i medijske sadržaje u Vašem domu, ukoliko da, koja su to pravila ? (Npr. da li je važno u kojoj prostoriji se nalazi računar?)
9. Na koji način nadzirete dijete prilikom korištenja Interneta ?

10. Da li Vi i Vaše dijete često gledate zajedno sadržaje na digitalnim uređajima ?
Ukoliko da, navedite koje sadržaje najradije birate.
11. Koje savjete dijelite Vašem djetetu kada je riječ o društvenim mrežama?
12. Da li ste Vašem djetetu postavili ograničenja pri korištenju digitalnih uređaja ?
Ukoliko jeste, navedite koja su to ograničenja.